

Nederland en de chemische wapens van Irak

Campagne tegen Wapenhandel, mei 2007

Mark Akkerman

Inhoud

Inleiding	3
Ontwikkeling en gebruik van chemische wapens door Irak	5
Nederland en de chemische wapens van Irak	9
Nederland sluit handelsovereenkomst	21
Leveranties van grondstoffen en apparatuur aan Irak	29
Bijlage 1 – Verdrag chemische wapens	45
Eindnoten	49

Dit rapport over de Nederlandse betrokkenheid bij het Iraakse chemische wapens programma is een vervolg en uitwerking van ons onderzoek voor het Radio1 radioprogramma Argos naar het exportbeleid met betrekking tot chemicaliën naar Irak in de jaren tachtig. Bovendien is het een verdere uitwerking van dit onderzoek in het kader van het project 'Monitoring Nederlandse wapenhandel'. Wil je meer weten over de Campagne tegen Wapenhandel kijk dan op onze website: www.stopwapenhandel.org

Colofon

Auteur: Mark Akkerman
Redactie: Frank Slijper, Martin Broek en Tanja IJzer
Met dank aan: Oxfam Novib en VPRO's Argos
Uitgave: mei 2007

Campagne tegen Wapenhandel
Anna Spenglerstraat 71
1054 NH Amsterdam
tel/fax: 020-6164684
giro: 3767096
e-mail: info@stopwapenhandel.org
www.stopwapenhandel.org

Inleiding

De ministeries van Economische Zaken en van Buitenlandse Zaken hebben in 2006 op verzoek van de Campagne Tegen Wapenhandel en VPRO radio-programma Argos documenten vrijgegeven over de export van chemicaliën en de handelsbetrekkingen met Irak in de jaren '80. De documenten geven een schokkend beeld over de uitbreiding van de vergunningplicht bij export van chemicaliën die bruikbaar zijn voor de productie van chemische wapens.

Beide ministeries waren het hevig oneens over de omvang van de vergunningsplicht, zo laat een reconstructie aan de hand van tot voor kort geheime documenten zien. Kortweg komt het conflict neer op het volgende: Economische Zaken wil geen eenzijdige Nederlandse maatregelen nemen en bovendien de lijst van stoffen waarvoor een vergunning nodig is, zo beperkt mogelijk houden. Buitenlandse Zaken daarentegen dringt aan op snelle eigen maatregelen en op een uitgebreidere lijst stoffen. Beide ministeries zitten elkaar maandenlang in de haren en schrijven memoranda, nota's en brieven om de controle te verstevigen of te frustreren.

De vrijgegeven WOB (Wet Openbaarheid Bestuur)-stukken geven inzicht in de schaamteloze strijd rond de belangen van de Nederlandse industrie en controle op het internationale handelen ervan. Sinds het begin van de jaren tachtig is bekend dat Irak chemische wapens bezit en er niet voor terugschrikt om ze in te zetten. Op Nederlands initiatief neemt de Veiligheidsraad begin 1984 een resolutie aan die het gebruik van chemische wapens veroordeelt, maar de handel gaat gewoon door. Nederland komt pas met handelsmaatregelen in actie, nadat het in april van dat jaar door de Amerikanen op grote Nederlandse orders aan Irak wordt gewezen. Het ministerie van Economische Zaken doet er vervolgens alles aan om de lijst van stoffen waarvoor een vergunningsplicht gaat gelden zo beperkt mogelijk te houden, en het is daar redelijk succesvol in. Het blijft daardoor mogelijk stoffen die niet op de lijst staan, maar die wel geschikt zijn voor het produceren van chemische wapens, naar Irak te vershippen. Ondanks de oorlog wordt er alles aan gedaan zo goed mogelijke economische betrekkingen met het regime van Saddam Hoessein te onderhouden. Onder het motto van strikte neutraliteit wordt daarbij maar liever een oogje dichtgeknepen voor de gruwelijkheden die door de strijdende partijen in het conflict worden begaan. Nederlandse economische belangen prevaleren bij de beleidsbepaling. Buitenlandse Zaken ontbeert voldoende overzicht op Economische Zaken. Het is een zorgwekkend beeld van de machtsverhoudingen tussen beide ministeries en het is een van de meest

cynische voorbeelden van de dubbele moraal die de Nederlandse regering die jaren heeft uitgedragen.

Nederland heeft jaren later het internationale Verdrag Chemische Wapens, dat de verspreiding van chemische wapens, en hun productie verbiedt, ondertekend. Toch exporteert Nederland nog steeds chemicaliën die gebruikt kunnen worden voor het maken van gifgas naar landen die geen deel uitmaken van het verdrag. Bovendien is de controle op het uiteindelijke gebruik vrijwel afwezig.

De Nederlandse bedrijven en handelaren Melchemie, KBS en Van Anraat hebben bij elkaar enorme hoeveelheden grondstoffen voor gifgassen aan Irak geleverd. Volgens schattingen heeft Nederland zo'n 45 procent van de grondstoffen voor Irak's chemische wapenprogramma geleverd. Van deze wapens zijn duizenden mensen, militairen en burgers, het slachtoffer geworden. Dit is met recht een inktzwarte bladzijde in de geschiedenis van de Nederlandse handel. De leveringen waren volgens de geldende Nederlandse exportwetgeving deels legaal en deels illegaal. Door het laat instellen van exportbeperkingen en de beperkte reikwijdte hiervan, liet de Nederlandse regering bedrijven lang de mogelijkheid om grondstoffen voor gifgassen naar Irak uit te voeren. De dubieuze rol die Nederland gespeeld heeft ten aanzien van het chemische wapenprogramma van Irak staat in schril contrast met de internationale voortrekkersrol op het gebied van beperkingen op wapenhandel waarop Nederland zich vaak beroept.

Ook nu nog zet Nederland het handelsbelang vaak voorop en neemt met het verlenen van vergunningen voor dubieuze exporten het proliferatiegevaar voor lief. Van een land dat gastheer is van de Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW), de verdragsorganisatie van het Chemische Wapens Verdrag, zou beter verwacht mogen worden.

Ontwikkeling en gebruik van chemische wapens door Irak

In 1974 start Irak een programma voor de ontwikkeling en productie van chemische wapens, maar onderzoek is mogelijk al enkele jaren eerder begonnen.¹ Begin jaren tachtig is het land in staat op beperkte schaal zenuw- en blaargassen te produceren.² Dit gebeurt vooral in het Muthanna State Establishment, destijds een van de grootste productiefaciliteiten voor chemische wapens ter wereld.³ De meeste apparatuur en grondstoffen voor dit programma worden geleverd door Westerse bedrijven.⁴

In september 1980 begint een langdurige oorlog tussen Irak en Iran. De eerste berichten over gebruik van chemische strijdmiddelen door Irak dateren van kort daarna⁵; op 16 november 1980 beschuldigt Iran Irak voor de eerste keer van de inzet van chemische wapens.⁶ Vanaf juli 1982 worden de berichten over het gebruik van chemische wapens door Irak frequenter.⁷

Op 3 november 1983 legt Iran voor het eerst een beschuldiging tegen Irak in verband met inzet van chemische wapens voor aan de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties. De VN stelt hierop een onderzoek in, dat het gebruik van chemische wapens bevestigt.⁸ Op initiatief van Nederland – tijdelijk lid van de Veiligheidsraad – geeft de Veiligheidsraad een verklaring af, waarin het gebruik van chemische wapens veroordeeld wordt, zonder Irak overigens bij naam te noemen.⁹

Iran zelf zou, volgens met name Irak en de Verenigde Staten, in een later stadium van de oorlog ook op beperkte schaal chemische wapens ingezet hebben, waarvan een deel op Irak veroverde munitie zou zijn.¹⁰ Bewijzen hiervoor ontbreken echter, en deskundigen betwijfelen dan ook of het waar is. De reden daarvoor is dat de bron van die beschuldigingen voor een belangrijk deel vermoedens van het Amerikaanse Defense Intelligence Agency zijn.¹¹

Nederland in de Veiligheidsraad

Het Nederlandse initiatief in de Veiligheidsraad wordt niet door iedereen gewaardeerd. Uiteraard is Irak zelf niet gelukkig, en het kondigt aan dat dit “zeker zijn weerslag [zal] hebben op de relatie tussen Irak en Nederland”.¹² Maar ook Economische Zaken is ontstemd. Minister van Buitenlandse Zaken Hans van den Broek (CDA) had immers beloofd “zoveel mogelijk te zullen trachten over de Nederlandse positiebepaling t.a.v. concrete situaties voorafgaand overleg te voeren”. Dat is niet gebeurd en volgens Economische Zaken had er op zijn minst ‘enig vooroverleg’ moeten plaatsvinden, waarin “de mogelijke economische consequenties van voorgenomen beleid door

Economische Zaken belicht [hadden] kunnen worden”. Met andere woorden: handelsbelangen hadden moeten meewegen. En als er dan toch opgetreden moest worden, dan liever in stilte: “de beoogde actie door de Veiligheidsraad [had] in dit geval ook op een minder opvallende wijze door Nederland bevorderd kunnen worden”.

Wanneer	Inzet chemische wapens door Irak
Januari 1981	Dodelijk 'Type V' zenuwgas in Ahwaz-Dezful regio, ongeveer 100 doden
Juli 1982	Riot control agents (cs) tegen Iraanse troepen
December 1982	Start van gebruik mosterdgas tegen Iraanse troepen
1983	Testen van chemische wapens op Koerdische gevangenen
Juli 1983	Mosterdgas tegen Iraanse troepen bij Haj Umran
November 1983	Mosterdgas tegen oprukkende Iraanse troepen bij Penjwin
1984	Start gebruik zenuwgas tabun op relatief kleine schaal
Februari 1984	Aanval op Iran met mosterdgas en mogelijk met tabun
Februari/maart 1984	Mosterdgas tegen Iraanse troepen in de regio van Majnoon Island
Maart 1985	Mosterdgas en tabun tegen Iraanse troepen in de regio van Hawizah Marsh
Februari 1986	Mosterdgas en tabun tegen Iraanse troepen op het schiereiland al-Faw; er worden 8000 tot 10.000 doden gerapporteerd
December 1986	Sulfur mustard tegen Iraniërs in de regio van Umm ar Rasas
1987	20 dorpjes in de Balasan Valley bij Arbil worden door vliegtuigen van de Iraakse luchtmacht bestookt met mosterdgas, tabun en andere zenuwgassen; dit is de eerste Iraakse inzet van chemische wapens tegen de eigen burgerbevolking
29 juni 1987	Iran meldt dat Iraakse vliegtuigen mosterdgas hebben gegooid op tien bewoonde gebieden in Sardasht, een overwegend Koerdische regio in het noordwesten van Iran; er zouden tien doden en 650 gewonden, allen burgers, gevallen zijn
16-18 maart 1988	Diverse chemische wapens (mosterdgas, sarin, tabun, VX en mogelijk cyanide) tegen Koerden in de Noord-Iraakse stad Halabja. Er vallen naar schatting 5000 dodelijke slachtoffers
April 1988	Honderd ton sarin tegen Iraanse troepen op het Al-Faw schiereiland. In de daaropvolgende maanden zet dit gebruik van sarin en andere zenuwgassen zich voort
17-18 april 1988	Inzet van VX tegen Iraanse troepen op het Al-Faw schiereiland
3 mei 1988	Mogelijk bombardement met chemische wapens op het Koerdische dorp Gop Tapa
Juni 1988	Ondermeer mosterdgas, cyanide en zenuwgassen op Majnoon Island
25 augustus 1988	Chemische wapens tegen Koerdische guerilla's en burgers in steden en dorpen bij de grens met Turkije

Tabel 1 – Inzet chemische wapens door Irak 1981 – 1988¹³

Irak vernietigt voorraden

De oorlog tussen Iran en Irak eindigt in augustus 1988 met een wapenstilstand. In de aanloop naar de Tweede Golfoorlog (1990-1991) voert Irak nog wel enkele testen met chemische wapens uit, maar sinds die tijd zijn er geen meldingen meer van de inzet van chemische strijdmiddelen door Irak.¹⁴ Tijdens de Tweede Golfoorlog valt Irak Koeweit binnen, waar het een paar maanden later uit verdreven wordt door een internationale coalitie onder leiding van de VS.

Na deze oorlog legt de Veiligheidsraad Irak een aantal verplichtingen op. Een onderdeel hiervan is volledige openheid over het chemische wapenprogramma en vernietiging van de bestaande voorraden – resolutie 687 van 3 april 1991¹⁵. De resolutie regelt ook inspectie van de plekken waar de genoemde goederen of activiteiten aanwezig zijn, en verbiedt Irak nieuwe chemische en biologische wapens te ontwikkelen. Aan alle staten wordt het opnieuw verboden enig materiaal of technologie hiervoor te leveren.¹⁶ In de Veiligheidsraad stemden 12 van de 15 leden voor deze resolutie; Cuba stemde tegen en Ecuador en Jemen onthielden zich van stemming.

Op 18 april 1991 dient Irak de eerste verklaring over het chemische wapenprogramma in bij de Verenigde Naties. Op 16 mei wordt deze aangevuld. Op 9 juni voert de speciaal daarvoor opgerichte United Nations Special Commission (UNSCOM) voor de eerste keer een chemische wapeninspectie uit in Irak. De Commissie vindt dat Irak onvoldoende meewerkt, en daarom eist de Veiligheidsraad vervolgens dat Irak zich aan de opgelegde verplichtingen houdt (Veiligheidsraadresolutie 707, augustus 1991). Op 15 oktober, in alweer een nieuwe resolutie, eist de Veiligheidsraad dat Irak onvoorwaardelijk toegang verleent aan inspecteurs en ander door UNSCOM aangesteld personeel.¹⁷ Irak geeft aan de verplichtingen uit de laatste resoluties als onwettig te beschouwen en er dus niet aan te willen voldoen.¹⁸

Op 19 maart 1992 vult Irak eerdere verklaringen over het chemische wapenprogramma aan met nieuw materiaal. Het meeste van dit ‘nieuwe’ materiaal zou, tegen opgelegde verplichtingen in, in de zomer van 1991 al unilateraal vernietigd zijn, dat wil zeggen: zonder de internationale inspecteurs toegang te verlenen of te informeren. In juni 1992 dient Irak zijn eerste Full, Final and Complete Disclosure van het chemische wapenprogramma in bij de Verenigde Naties; het rapport zal de volgende jaren verscheidene malen in steeds verder aangevulde versies opnieuw ingediend worden. Een maand later begint UNSCOM met de vernietiging van grote aantallen chemische wapens en van productiefaciliteiten in Irak. In juni 1994 is het daarmee klaar, of althans dat denkt het. Een latere opgave van Irak meldt echter nog meer te vernietigen materiaal, onder meer bedoeld voor de productie van het zenuwgas VX. Vernietiging daarvan is in oktober 1997 gecompliceerd, en Irak claimt dat daarmee zijn volledige voorraad chemische wapens is vernietigd.

Het blijft onduidelijk of dit echt zo is. In februari 1998 concludeert een door Irak uitgenodigd panel van internationale experts dat het land mogelijk nog een clandestiene voorraad chemische wapens achter de hand houdt.¹⁹ En in juni 1999 doen er geruchten de ronde dat een deel van deze geheime voorraad naar Soedan gesmokkeld zou zijn en daar opgeslagen ligt.²⁰ Volgens UNSCOM-inspecteur Scott Ritter is Irak in 1998 echter al voor 90-95% van de eerder

aanwezige massavernietigingswapens verifieerbaar ontwapend en bestond datgene wat er misschien nog wel was uit in de praktijk onbruikbare onderdelen.²¹

Wanneer Irak de UNSCOM-inspecteurs (later UNMOVIC) de toegang ontzegt, beweren diverse bronnen, waaronder voormalig UNSCOM-voorzitter Richard Butler, dat Irak nog steeds chemische wapens heeft en faciliteiten gereed houdt om snel nieuwe te kunnen produceren.²² Irak ontkent alle aantijgingen fel.²³ In november 2002 begint de VN weer met inspecties.²⁴ In maart 2003 verlaten de inspecteurs Irak alweer, op advies van de Verenigde Staten, wegens de naderende inval.²⁵ Tijdens de inspecties worden geen bewijzen van productie van nieuwe chemische wapens gevonden. Wel worden opnieuw oude voorraden vernietigd.

Na het door president Bush afgekondigde einde van de oorlog tegen Irak in april 2003, gaat de door de Verenigde Staten ingestelde Iraq Survey Group, onder leiding van David Kay, op zoek naar massavernietigingswapens.²⁶ De Groep vindt echter geen massavernietigingswapens, ook niet de chemische wapens die Irak volgens inlichtingendiensten na de Tweede Golfoorlog weer geproduceerd zou hebben.²⁷ David Kay stapt, gedesillusioneerd in zijn opdrachtgevers, op en zegt daarbij: "Ik denk niet dat ze [(nieuwe) massavernietigingswapens in Irak] bestaan hebben. Waar iedereen over praatte waren voorraden die na de laatste Golfoorlog geproduceerd zijn en ik denk niet dat er een grootschalig productieprogramma was in de jaren negentig."²⁸ Er wordt nog wel gesuggereerd dat Irak z'n chemische wapens in Syrië heeft opgeslagen, maar ook daarvoor ontbreekt bewijs.²⁹

De Iraq Survey Group concludeert in zijn slotrapport dat Irak waarschijnlijk inderdaad in 1991 zijn chemische wapenvoorraden heeft vernietigd en dat er geen aanwijzingen zijn dat productie ervan later hervat is. Wel zou Irak de kennis om chemische wapens te kunnen produceren op peil hebben willen houden.³⁰

Nederland en de chemische wapens van Irak

Documenten die het ministerie van Economische Zaken en van Buitenlandse Zaken in 2006 op initiatief van de Campagne Tegen Wapenhandel, in samenwerking met radioprogramma Argos, hebben vrijgegeven, geven een schokkend beeld van de handelsbetrekkingen met Irak en uitbreiding van de vergunningplicht voor de uitvoer van chemicaliën die gebruikt kunnen worden voor het produceren van chemische wapens.³¹

De ministeries lagen in de loop van 1984 flink met elkaar in de clinch over de reikwijdte van de vergunningsplicht, zo laat een reconstructie aan de hand van tot voor kort geheime documenten zien. Kortweg komt het conflict neer op het volgende: Economische Zaken wilde geen eenzijdige Nederlandse maatregelen nemen en bovendien de lijst van chemicaliën waarvoor een vergunningplicht werd ingevoerd zo beperkt mogelijk houden. Buitenlandse Zaken daarentegen drong aan op snelle eigen maatregelen en op een uitgebreidere lijst stoffen. Beide ministeries zitten elkaar maandenlang in de haren en schrijven memoranda, nota's en brieven om de controle te verstevigen (BuZa) of te frustreren (EZ).

Druk van de Verenigde Staten

De aandacht voor de instelling van een vergunningplicht begint met twee codeberichten, afkomstig van de Nederlandse ambassade in Washington, in het voorjaar van 1984. Op een 'briefing' meldt Deputy Assistant Secretary of State Plack dat de Verenigde Staten op de hoogte is van orders voor chemicaliën door Irak, die gebruikt zullen worden voor de productie van chemische wapens. Om dit te voorkomen stellen de VS exportcontroles in, in eerste instantie voor vijf grondstoffen. "Het is niet de bedoeling een totaal verbod van export van de betreffende grondstoffen aan Iran/Irak in te stellen", maar in de nabije toekomst zouden er hoogstwaarschijnlijk geen vergunningen afgegeven worden³².

In de marge van deze briefing vraagt Plack de Nederlandse ambassade om de minister van Buitenlandse Zaken op de hoogte te stellen van het volgende:

"We have information from European commercial sources that Iraq is seeking to urgently procure 500 tons of thiodiglycol from a Dutch firm, [naam bedrijf gewit]. It is also seeking malononitril and ortho-chloro-benzaldenide from the same firm. We know that Iraq uses thiodiglycol to manufacture mustard gas. Malononitril and orth-chloro-benzaldenide are used in the manufacture of non-lethal riot control agents. [...] It is our hope

that your government will be able to act to prevent the export from the Netherlands of the thiodiglycol. We believe your government may also consider the export of the precursors of the riot control agents to be a matter of some sensitivity.”

Op basis hiervan onderneemt Buitenlandse Zaken direct actie, zo blijkt uit een memorandum van 2 april 1984.³³ Het ministerie neemt contact op met drie Nederlandse bedrijven die door Irak benaderd zouden zijn voor de leverantie van grondstoffen voor chemische wapens.³⁴ Twee bedrijven zeggen toe de bewuste stoffen niet meer te leveren, en het derde wil proberen lopende orders niet geheel uit te voeren. Omdat dit laatste bedrijf veel handelscontacten met Irak heeft, zou het graag een wettelijke maatregel zien waarop het zich tegenover Irak zou kunnen beroepen. Hiermee legt het de verantwoordelijkheid voor het niet nakomen van verplichtingen dus bij de overheid.

Buitenlandse Zaken gaat op deze wens in, en stelt voor zo snel mogelijk een beschikking af te kondigen die de uitvoer van een aantal grondstoffen voor chemische wapens aan een vergunning bindt, 21 in totaal.³⁵ In de toelichting bij de beschikking staat: “Voor [een aantal] stoffen [...] zijn zeer grote orders geplaatst bij [gewit]. De hoeveelheden zijn dermate groot dat andere toepassingen dan productie van chemische wapens uitgesloten kunnen worden geacht. Derhalve dienen in ieder geval deze 7 stoffen op de lijst geplaatst te worden.”

Voor het opnemen van deze stoffen zijn dus goede redenen. Een aantal andere stoffen zijn opgenomen omdat de Verenigde Staten en het Groot-Brittannië dat willen. Het gaat hierbij om zogenaamde voorlopers, of grondstoffen voor chemische wapens³⁶. Daarnaast zijn er tien stoffen waarover in het Chemische Wapenoverleg in Genève al vergaande overeenstemming over de noodzaak van speciale controle bestaat. Van die tien stoffen, zijn van acht de civiele toepassingen beperkt. Volgens Buitenlandse Zaken blijven er dan vier stoffen over waarover men zou kunnen “twisten of een uitvoerbeperking geen al te draconische maatregel is.”³⁷ Deze vier stoffen zijn: kaliumcyanide, diethylamine, diisopropylamine en natriumfluoride.

Handelsbelangen

Dan start de strijd tussen Economische en Buitenlandse Zaken. In een nota van 3 april 1984 meldt de Directeur-generaal van Buitenlandse Economische Betrekkingen (DG-BEB) aan staatssecretaris van Economische Zaken Frits Bolkestein (VVD) dat “de Amerikaanse regering [...] enige chemische producten, waarvan het gebruik in Irak voor vervaardiging van gifgas wordt aangenomen, onder vergunning [heeft] gesteld en [...] haar bondgenoten [heeft]

gevraagd ook maatregelen te nemen.”³⁸ De nota meldt dat ook premier Ruud Lubbers (CDA) voorstander is van ingrijpen.

De DG-BEB pleit ervoor niet zomaar de lijst van Buitenlandse Zaken over te nemen. Omdat er ook andere goederen dan gifgassen met de bedoelde stoffen gemaakt kunnen worden en er omgekeerd andere stoffen bestaan die voor gifgasproductie aangewend kunnen worden, spreekt hij van een “derhalve vrij willekeurig [lijstje].” Bovendien scheidt hij “rechtsongelijkheid de uitvoer van de ene grondstof te verbieden en die van de andere niet.”

Nog grotere problemen ziet de DG-BEB in zelfstandige Nederlandse maatregelen zonder afstemming in de EEG: “Een uitvoerverbod van goederen als de onderhavige valt onder de EEG-handelspolitiek, ter welker zake de Lidstaten geen zelfstandige bevoegdheid meer hebben. Het precedent inzake Zuid-Afrika is in deze het ernstigste probleem”, vindt hij. Omdat de regering de Tweede Kamer eerder voorgehouden had dat Nederland niet eenzijdig een olie-embargo en uitbreiding van het wapenembargo tegen Zuid-Afrika kon instellen, zou het ongeloofwaardig kunnen overkomen als er wel eigen maatregelen tegen Irak mogelijk zouden zijn. Dan zou de Kamer alsnog vraagtekens kunnen zetten bij de onmogelijkheid van verdergaande embargo's tegen Zuid-Afrika.

Ambtenaren van Buitenlandse Zaken zien dit niet als een probleem, omdat ‘U [minister Van den Broek] reeds bereidheid kenbaar gemaakt [heeft] om te onderzoeken of de werkingssfeer van het wapenembargo in de Nederlandse wetgeving kan worden uitgebreid. Dit is niet in tegenspraak met mogelijk eenzijdige maatregelen om productie en gebruik van chemische wapens tegen te gaan.”³⁹ Buitenlandse Zaken is voor eenzijdig optreden, het ministerie van Economische Zaken wil overleg in de EEG en Benelux.

Om Buitenlandse Zaken toch enigszins tegemoet te komen, suggereert Economische Zaken dan maar de bijlage van het Uitvoerbesluit Strategische Goederen, waarin regels gesteld zijn ten aanzien van de uitvoer van militair te gebruiken goederen, uit te breiden met de gewraakte stoffen in plaats een exportverbod waarbij Irak specifiek genoemd wordt. Dat is de weg die uiteindelijk gekozen wordt, maar niet tot grote vreugde van iedereen. Economische Zaken doet er alles aan om de invoering van een eigen maatregel te traineren en de inhoud ervan zo beperkt mogelijk te houden. Staatssecretaris Bolkestein bijvoorbeeld is van begin af aan uitermate sceptisch. Op 4 april schrijft hij met de hand op de nota van 3 april: “In geval van gerechtvaardigde twijfel moet niet worden opgetreden.” Volgens Buitenlandse Zaken doet

Economische Zaken vooral moeilijk over “enkele stoffen waarin [...] waarschijnlijk een levendige handel [bestaat] en E.Z. zou deze stoffen dus liever niet onder controlemaatregelen brengen maar juist voor deze stoffen zijn in Nederland orders geplaatst zodat ze in ieder geval op de lijst geplaatst moeten worden.”⁴⁰

Deze zaak moet met de grootste nauwlettendheid worden gevolgd. Ingeval van gerechtvaardigde twijfel moet niet worden opgetreden. P.B. 4/84

3 april 1984

EEB/184/853

Onder vergunningstelling van enige chemische producten.

Handgeschreven aantekening van staatssecretaris Bolkestein op de nota van 3 april 1984

“Deze zaak moet met de grootste nauwlettendheid worden gevolgd. Ingeval van gerechtvaardigde twijfel moet niet worden opgetreden.”

Op 6 april krijgt de Minister van Economische Zaken, Gijs van Aardenne (VVD) een nota van de Directeur-Generaal Industrie binnen het ministerie, met daarin een overzicht van Iraakse orders in Nederland voor chemicaliën die gebruikt kunnen worden voor de productie van chemische wapens. Het blijkt te gaan om zeven stoffen waarvan er drie in Nederland geproduceerd worden: natriumcyanide, dimethylamine en isopropylalcohol.⁴¹

Vervolgens pleit Economische Zaken ervoor isopropylalcohol van de lijst af te voeren “gezien de enorme hoeveelheden die voor civiele doeleinden gebruikt worden en de niet controleerbaarheid van de stromen van dit materiaal.”⁴² De directeur van de Afdeling Organische Chemie van Economische Zaken vindt verder dat maatregelen die door Nederland of zelfs de EEG alleen genomen worden, weinig zin hebben als andere belangrijke industrielanden niet meedoen. Daarbij wijst hij erop dat Buitenlandse Zaken veel verder gaat dan de Verenigde Staten oorspronkelijk vroegen – een beperking van slechts vijf stoffen.

Op 6 april schrijft ook de DG-BEB een nieuwe nota aan minister Van Aardenne. Weer schrijft hij over “twijfels die bestaan omtrent de mogelijkheid van zelfstandig optreden door Nederland alleen”. [Voor het geval de regering voorafgaand aan een EEG-overleg toch een zelfstandige maatregel wil nemen, voegt hij een ontwerp-Algemene Maatregel van Bestuur (AMVB) bij, waarbij de stoffen worden toegevoegd aan de bijlage van het Uitvoerbesluit Strategische Goederen.]

Beide ministeries voeren doorlopend overleg, omdat de opvattingen over wat er op de lijst thuishoort uiteenlopen. Economische Zaken wil de lijst beperken tot "de producten die op zich zelf essentieel zijn voor het fabricageproces van gifgas en vrijwel uitsluitend daartoe dienen."⁴³ Buitenlandse Zaken wil ook andere stoffen toevoegen. Uiteindelijk bereikt men een tijdelijk compromis over vijftien stoffen: minder dan de 21 die Buitenlandse Zaken wenste, maar meer dan de vijf van Economische Zaken.

GEHEIM

Gebruik chemische strijdmiddelen in conflict Iran-Irak Rapport ambtelijke werkgroep BZ-EZ

[...]

De stoffen 11 t/m 15 kunnen gebruikt worden voor de productie van chemische wapens maar worden in meer of minder zinnige mate civiel toegepast. Voor deze laatste 5 stoffen zijn bij Nederlandse bedrijven door Irak orders geplaatst voor zo grote hoeveelheden dat civiele toepassing is uitgesloten. De desbetreffende bedrijven dringen sterk aan op wettelijke maatregelen teneinde zich daarop te kunnen beroepen bij het niet uitvoeren van deze aanvaste Iraakse orders.

Van de kant van BZ wordt t.a.v. de stoffen 12-15 het volgende aangefield:

Gezien de civiele toepassingen lijkt een exportbeperking van deze stoffen niet gewenst. Voorts is gezien de grote wereldproductiecapaciteit en de eenvoudige wijze van vervaardiging zulks ook zeker niet effectief.

Economische zaken wil minder stoffen op de lijst – rapport ambtelijke werkgroep BZ-EZ, bijlage bij een nota van 6 april 1984.

Kamerdebat

Op 11 april 1984 zijn chemische wapens onderwerp van een debat in de Tweede Kamer.⁴⁴ Diverse fracties spreken hun zorg uit over het gebruik van chemische wapens door Irak en over Nederlandse leveranties die dat gebruik mogelijk maken. Jules de Waart (PvdA) zegt: "De laatste weken zijn de berichten over chemische oorlogsvoering steeds angstwekkender geworden. Zo werden door de Verenigde Staten en het Rode Kruis bewijzen aangedragen

voor het gebruik van chemische wapens in de oorlog tussen Iran en Irak. Bijzonder alarmerend was natuurlijk ook [...] de grote bestellingen van chemische grondstoffen die gebruikt kunnen worden voor chemische oorlogsvoering. De minister zei dat het niet uitgesloten was, dat Nederlandse industrieën daarbij betrokken waren. [...] Het is [...] duidelijk, dat deze ontwikkelingen zo snel mogelijk moeten worden gestopt. [...] Een verbod op export en wellicht zelfs op productie is natuurlijk het beste en noodzakelijk. De tijd dringt echter en de kans moet worden benut dat het bedrijfsleven ook zonder een van kracht zijnd verbod de export van deze stoffen zal stopzetten of beperken." Ria Beckers van de PPR voegt hieraan toe: "Ik heb begrepen dat de regering bereid is, binnenkort een lijst van chemische stoffen te publiceren waarvoor voortaan een exportvergunning nodig is. Ik vraag mij af of die vergunning voldoende is. [...] Ik vind dat wij, als wij ons druk maken over een verdrag inzake chemische wapens, al het mogelijke moeten doen om elke medewerking aan het feitelijke gebruik van die wapens te voorkomen."

Ook de VVD toont zich, hoewel iets terughoudender, voorstander van een vergunningplicht. Woordvoerder Joris Voorhoeve, dient samen met De Waart en Ton de Kok van het CDA een motie in waarin het gebruik van chemische wapens door Irak wordt veroordeeld. De Kok benadrukt in zijn bijdrage afstemming in de EG: "Tot slot nog een woord van waardering voor het voorstel van de regering om in EG-verband de export van grondstoffen voor chemische wapens aan een vergunningstelsel te binden. Wij hopen dat het mogelijk zal blijken, met de EG-partners tot overeenstemming te komen." Jan-Nico Scholten van de groep Scholten/Dijkman (ex-CDA) vraagt of er eventueel mogelijkheden zijn voor eigen Nederlands beleid als een uitvoerverbod of vergunningplicht in het kader van de EG lang op zich laat wachten.

Minister Van den Broek van Buitenlandse Zaken maakt zich eveneens zorgen: "Ik denk daarbij uiteraard aan het feit dat onomstotelijk is vastgesteld dat in ieder geval in de oorlog tussen Irak en Iran chemische wapens zijn gebruikt." Hij bestrijdt echter dat het Nederlandse bedrijfsleven willens en wetens grondstoffen voor chemische wapens levert: "Als wij ons zorgen maken, dan is dat omdat er leveranties plaatsvinden van chemische grondstoffen die zich ook lenen voor toepassing in chemische strijdgassen, maar die allerlei alternatieve toepassingsmogelijkheden kennen en die dan ook in het normale verkeer vrij verhandeld kunnen worden zonder dat daarop enige vorm van verbod of enige vorm van controle bestaat. [...] Ons is het er inderdaad om te doen een aantal gevoelige chemische grondstoffen die zeer geschikt lijken voor de productie van chemische wapens, onder te brengen op een lijst en aan een vergunning onderhevig te maken." Van den Broek is voorstander van Nederlandse actie, maar hij benadrukt dat dit in overleg met

de Europese partners is gebeurd: “Wij komen op geen enkele wijze in strijd met Benelux-bepalingen dan wel met de bepalingen van het EG-verdrag, omdat wij ons ervan hebben verzekerd dat er tussen de Tien [lidstaten van de EG] absolute overeenstemming bestaat over de wenselijkheid om te komen tot deze vorm van controle. [...] Wij hebben [...] uitdrukkelijk gevraagd of, in het geval een communautaire maatregel om welke reden dan ook hier niet tot de mogelijkheden zou behoren, er bij de partners enig bezwaar bestond tegen nationale maatregelen dan wel maatregelen van een geringer aantal landen tezamen, ook op nationale basis. Er is door niemand bezwaar tegen gemaakt.”

Verzet van Economische Zaken

Terwijl voor Buitenlandse Zaken de noodzaak van een zelfstandige Nederlandse maatregel inmiddels wel vaststaat⁴⁵, blijft Economische Zaken zich verzetten. De DG-BEB wil wachten op de uitkomsten van Europees overleg over de beperking van de export van grondstoffen voor chemische wapens. Daarin wordt afgesproken dat lidstaten die maatregelen willen nemen, dit melden aan de EEG, waarna verdere coördinatie tussen experts zal plaatsvinden. Daaruit zou dan mogelijk een gezamenlijke lijst van stoffen komen, waaraan ook Nederland zich zou moeten houden.

Van den Broek wil daar niet op wachten en kondigt in Brussel zelfstandig Nederlands optreden aan. De DG-BEB is furieus: “Dit is niet in overeenstemming met het gevoerde ambtelijk overleg”, schrijft hij aan Bolkestein, want daarin is “uitdrukkelijk [...] gewezen op de noodzaak van nadere consultatie tussen U en [in het vrijgegeven document gewist, het gaat hoogstwaarschijnlijk om Van den Broek]. De formele beslissing ligt overigens primair bij U (zoals bij BuZa bekend).”⁴⁶

Op 13 april vindt opnieuw overleg plaats tussen de Buitenlandse Zaken en staatssecretaris Bolkestein. Een memorandum binnen Buitenlandse Zaken meldt ter voorbereiding: “Economische Zaken heeft er bezwaar tegen de laatste vier stoffen op de lijst te plaatsen gezien de ruime civiele toepassing van deze stoffen. [...] Gezien de betrokkenheid van Nederlandse bedrijven bij de laatste vier stoffen van deze lijst dient het, politiek gezien, aanbeveling deze vier stoffen onder de beschikking te laten vallen. Indien dit op al te grote economische bezwaren stuit, dan zou ik willen aanbevelen om althans de nummers 13 [dimethylamine] en 15 [kaliumfluoride] onder de Nederlandse beschikking te laten vallen, zodat wij zoveel mogelijk op een lijn zitten met de Britse maatregel.”⁴⁷ De tegenstand van Economische Zaken heeft succes; de lijst stoffen waarvoor een vergunningsplicht geldt wordt beperkt tot elf⁴⁸ en geldt niet voor uitvoer naar andere EG lidstaten. Deze spoedregeling is, vooruitlopend op een Algemene Maatregel van Bestuur, van kracht vanaf 19 april.

Europees overleg

Op 19 april vindt vervolgens Europees overleg plaats over de exportcontrole op chemische stoffen die geschikt zijn voor de vervaardiging van chemische strijdmiddelen. Lidstaten zijn voorstander van maatregelen op communautair niveau, maar slechts voor de vijf stoffen die de VS oorspronkelijk instelde⁴⁹. Ieder land kan dit lijstje op eigen initiatief nog aanvullen.⁵⁰ Voor Nederland kan de uitgebreide lijst dus gehandhaafd blijven. Kan, maar het moet niet, en daar ziet Bolkestein een gaatje. Op 17 juli 1984 schrijft hij aan Van den Broek: “[Het] lijkt [...] mij gewenst om onze nationale uitvoercontroles voor elf producten [...] terug te brengen tot eerdergenoemde vijf stoffen. [...] Een eenzijdige handhaving van onze uitvoercontroles voor elf stoffen ondergraaft de argumentatie van de Regering tegen eenzijdige maatregelen inzake Zuid-Afrika.”⁵¹

Van den Broek veegt op 10 augustus 1984 het voorstel van Bolkestein van tafel: “De door Nederland getroffen maatregelen zijn na rijp beraad genomen. [...] Op het eerste gezicht zijn geen politieke of andere veranderingen opgetreden, die aanleiding geven om thans reeds af te wijken van het eerst in april jl. genomen besluit”. Hij voegt daaraan toe dat “zoals verwacht kon worden, aanwijzingen zijn verkregen dat Irak sleutelvoorlopers voor chemische wapens probeert te bestellen die niet op de lijst van vijf voorkomen, maar wel op de Nederlandse lijst van elf. [...] De enige bedrijven die in de praktijk hinder zouden kunnen ondervinden van de aanvullende maatregelen zijn handelsfirma's die één van de stoffen aan Irak willen leveren.”⁵² Buitenlandse Zaken wijkt dit keer geen millimeter en op 15 november 1984 wordt het Besluit, “houdende regelen ten aanzien van de uitvoer van bepaalde strategische goederen” afgekondigd, de ongewijzigde spoedregeling. Het treedt in werking op 5 februari 1985.

Economische Zaken blijft ongelukkig met de uitgebreide lijst en probeert deze ook in latere jaren nog tevergeefs te beperken.

Ministerie van Economische Zaken

De heer Minister van Buitenlandse
Zaken,
Postbus 20061,
2500 BB 's-GRAVENHAGE.

17 JULI 1984

DEB/DMS/AIUZ
154/VI/1971
797658

uitvoercontroles chemische stoffen geschikt voor vervaardiging
chemische wapens in EG

Na op een duidelijke consensus in EG-verband is ontstaan over het monitoren van de uitvoer van een vijftal chemische stoffen, welke geabsteet zijn voor de vervaardiging van chemische wapens, lijkt het mij gewaagt om onze nationale uitvoercontroles voor alle producten, zoals vermeld in onze gezamenlijke beschikking - tweede wijziging Uitvoerbepsluit structurele goederen 1983 (Staat. nr. 7 van 18 april 1984) - bezig te brengen tot eerdergenoemde vijf stoffen. In de toelichting bij deze ministeriële beschikking staat ook vermeld dat de lijst van stoffen welke thans aan een vergunningplicht zijn gebonden, zal worden aangepast indien de uitkomst van het overleg in EG-verband daartoe aanleiding geeft.

Onze Benelux-partners hanteren eveneens de beperkte lijst van vijf stoffen, zodat uit oogpunt van het Benelux-Verdrag aansluiting onderzijds noodzakelijk is. België en Luxemburg zijn niet geneigd van de EG-consensus voor handhaving van deze beperkte lijst af te stappen.

De eenzijdige handhaving van onze uitvoercontroles voor alle stoffen ondergraafde de argumentatie van de Regering tegen eenzijdige maatregelen inzake Zuid-Afrika. Dit zou overigens zelfs voor een tot de vijf stoffen beperkte lijst nog enigermate het geval zijn. Ook wil ik nog uw aandacht vestigen op het advies van de Sub-Commissie Regelingen In- en uitvoerover inzake de voordracht voor de A.M.v.B., welke de uitvoer zonder vergunning van eerdergenoemde elf chemische stoffen brengt te verbieden.

In haag advies benadrukt de Commissie het belang van een goede samenwerking in Europese en met name ook in Benelux-verband ten behoeve van een uniform beleid ter zake van het onder vergunning stellen van de uitvoer van desbetreffende chemische producten. Haar mijn mening is er alle aanleiding om de lijst van chemische stoffen welke thans aan een vergunningplicht voor de

- uitvoer -

Ministerie van Economische Zaken

terwiel zijn gebonden te beperken tot de voorgenoemde vijf stoffen. De staat is derhalve voor die de lijst van chemische stoffen, behorende bij het vervoer van de algemene maatregel van bestuur, die op onze voorschrift tot stand moet komen, beperkt worden tot de volgende vijf stoffen:

- fosforoxychloride;
- dimethylaethoxybisfenol;
- thiodiglycol;
- methanfosforzwerdsulfide;
- methanfosforzwerdsulfoxide.

Eveneens staat ik voor dat de voornoemde genoemde voorlopige voorschriften eveneens tot deze vijf stoffen wordt beperkt.

DE STAATSECRETARIS VAN ECONOMISCHE ZAKEN

Vergunningsplichtige stoffen

1. Fosfortrichloride (PCl_3)
2. Fosforoxychloride (POCl_3)
3. Chemicaliën die de P-methyl en/of P-ethyl band bevatten
4. Methyl- en/of ethylesters van fosforig zuur
5. 3,3-dimethylbutanol-2 (pinacolyl alcohol)
6. N,N-gedisubstitueerd-B-amino ethanolen
7. N,N-gedisubstitueerd-B-amino ethaanthiolen
8. N,N-gedisubstitueerd-B-amino ethylhaliden
9. Fenyl, alkyl, of cycloalkyl gesubstitueerde glycolzuren
10. 3- of 4-hydroxypiperdine en hun afgeleiden
11. Thiodiglycol (TDG)

Tabel 2: De lijst van vergunningsplichtige stoffen volgens de Tiende wijziging van het Uitvoerbesluit strategische goederen 1963

Nederland is op de hoogte

Hoewel uit de archieven van Buitenlandse Zaken blijkt dat het al in 1981 berichten over zenuwgasegebruik door Irak ontvangt⁵³, schrijven minister van Buitenlandse Zaken Ben Bot en staatssecretaris van Economische Zaken Karien van Gennip in antwoord op Kamervragen op 21 juni 2006 dat het eerste bericht over dit onderwerp, afkomstig van de Nederlandse ambassade in Bagdad, dateert van 9 november 1983.⁵⁴

Het bericht van 9 november 1983 is een antwoord op een verzoek van Buitenlandse Zaken om informatie van 9 september dat jaar over berichten dat Irak mogelijk chemische wapens gebruikt tegen Iran. Minister Van den Broek schrijft hierin aan de Nederlands ambassades in Irak en Iran: "Hoewel de Iraanse aantijgingen mogelijk niet meer dan oorlogspropaganda zijn, zou ik het toch op prijs stellen indien u, wanneer u over nadere informatie zou beschikken, mij hiervan in kennis zou stellen."⁵⁵ Op 9 november schrijft David Schorer, de Nederlandse ambassadeur in Irak: "Afgaande op de Iraakse pers is Irak vastbesloten Iran thans met alle beschikbare middelen en tegen welke doelen dan ook [...] aan te vallen. [...] Men zou er ook uit kunnen distilleren dat Irak zich niet meer zal ontzien wapens in te zetten die in een normale oorlog niet worden gebruikt. Mijn Zwitserse collega wist in dit verband te melden dat een tamelijk betrouwbare bron over aanwijzingen meende te beschikken dat het Iraakse leger in de buurt van Haj Umran inderdaad, doch op kleine schaal, gas had gebruikt. [...] Het gas zou afkomstig zijn geweest uit Zuid-Korea, maar thans zou men zelf over de installaties beschikken om het te maken."⁵⁶ Op 21 november bevestigt de Nederlandse ambassade in Teheran het gebruik van chemische wapens door Irak.⁵⁷

De formele internationale vaststelling door de Verenigde Naties van het gebruik van chemische wapens door Irak vindt pas plaats op 26 maart 1984, aldus de regering in 2006.

In een uitzending van het radioprogramma Argos, in april 2006, vertelt Schorer echter dat hij al in 1982 melding van het gebruik van chemische wapens had gemaakt: "In 1982 rapporteerde ik dat er gifgassen werden gebruikt in de oorlog. Men nam daar nota van. Om nou te zeggen dat dat met grote letters in de pers kwam, nee, daar sliep men niet minder goed van."⁵⁸ Ook kan gewezen worden op het feit dat al in 1983 slachtoffers van gifgasgebruik in de oorlog tussen Irak en Iran in Europa worden behandeld.⁵⁹

Colijn en Rusman schrijven in hun proefschrift over het Nederlandse wapenexportbeleid tussen 1963 en 1988: "Hoewel in dit geval westerse inlichtingendiensten al enige jaren gegevens hadden verzameld over de Iraakse opbouw van productiefaciliteiten, had dat tot dan toe niet geleid tot verscherpt toezicht op de handel in sleutelvoorlopers".⁶⁰ Ook Arend Meerburg, voormalig wapenexpert van het ministerie van Buitenlandse Zaken zegt in een uitzending van het TV-programma Nova over de eerste berichten over het gebruik van chemische wapens door Irak: "Het was de politieke sfeer in die tijd, toen met name de Verenigde Staten zeer pro-Irak was en anti-Iran, dat daar eigenlijk niks mee werd gedaan met die informatie, of heel weinig. [...] Wij waren verontwaardigd als ontwapenaars, maar onze regeringen, [...] liepen achter de Amerikanen aan en deden ook niets".⁶¹

De hele gang van zaken rond het ontstaan van de vergunningsplicht levert geen fraai beeld op van de houding van Nederland. Sinds het begin van de jaren tachtig is bekend dat Irak chemische wapens bezit en er niet voor terugschrikt om ze in te zetten. Op Nederlands initiatief neemt de Veiligheidsraad in 1984 een resolutie aan die het gebruik van chemische wapens veroordeelt, maar dat heeft geen binnenlandse gevolgen; de handel gaat gewoon door. Nederland komt pas in actie, nadat het door de Amerikanen op grote Nederlandse orders aan Irak wordt gewezen. Het ministerie van Economische Zaken doet er vervolgens alles aan om de lijst van stoffen waarvoor een vergunningsplicht gaat gelden zo beperkt mogelijk te houden, en het is daar redelijk succesvol in. Het blijft daardoor nog altijd mogelijk stoffen, die niet op de lijst staan, maar die wel geschikt zijn voor het produceren van chemische wapens, naar Irak te verschepen. Economische Zaken geeft de doorslag in beslissingen en niet Buitenlandse Zaken. Het is een zorgwekkend beeld van de machtsverhoudingen tussen beide ministeries en het is een van de meest cynische voorbeelden van de dubbele moraal die de Nederlandse regering die jaren heeft uitgedragen.

Nederland sluit handelsovereenkomst

In oktober 1983 bezoekt Frits Bolkestein de Bagdad International Fair. Hij heeft ontmoetingen met de Iraakse vice-premier Ramadhan en met enkele andere ministers. Hoewel de regering zich al bewust is van het gifgasgebruik door Irak, tekent hij tijdens dit bezoek een overeenkomst tussen Nederland en Irak met als doel mogelijkheden voor economische en technische samenwerking te vergroten.⁶²

Hij vraagt tijdens het bezoek “om pleitbezorging voor concrete Nederlandse belangen te vatten in een setting van sympathie voor het door drie jaar oorlog beproefde Iraakse volk. Van Iraakse zijde werd hierop positief gereageerd. Vermeld werd dat Irak nu zijn vrienden telde en dat hieruit na beëindiging van de oorlog voor de aldus geïdentificeerde landen consequenties zouden voortvloeien”.⁶³ In januari 1984 dringt ambassadeur Schrorer bij het ministerie van Economische Zaken aan op wat meer enthousiasme. Met name het ministerie van Financiën en de Nederlandse Crediet Maatschappij (het huidige Atradius DSB) zouden hun volle medewerking moeten verlenen aan “enige maatregelen die, rekening houdend met de situatie van Irak, onze export naar en de samenwerking met dit land op het economisch en politiek gewenste peil kunnen houden.”⁶⁴ Hij somt hiervoor een tiental redenen op waaronder het economisch potentieel van Irak, gunstige ervaringen van Nederlandse bedrijven en de politieke rol van Irak als schakel tussen het NAVO-gebied en de Perzische Golf. Verder noemt hij “de toegenomen Amerikaanse belangstelling voor betere betrekkingen met dit regime, onlangs tot uiting gekomen in het bezoek van de speciale vertegenwoordiger voor het Midden-Oosten, Donald Rumsfeld [...]” Tenslotte zou de sterke band die gegroeid is tussen Irak en het “gematigde Arabische blok, met name Egypte”, reden zijn waarom een “blijvende relatie met Irak goed past in het geheel van de Nederlands-Arabische betrekkingen.”

Hoewel het eerste bericht over Iraaks gebruik van gifgassen volgens Buza en EZ dateert uit november 1983, spelen ze een rol in de herinneringen van Bolkestein aan zijn bezoek in oktober dat jaar. Herinneringen, die in tegenstelling tot zijn opstelling begin jaren '80, opeens heel negatief zijn. In het programma NOS-Laat zegt hij in 1990: “Als staatssecretaris heb ik hem [Saddam] en zijn ministers ontmoet. Het was een luguber gezelschap. Iedereen weet ook hoe ze de Koerden bestreden met mosterdgas.”⁶⁵ In mei 2006 noemt hij het in een ingezonden stuk in de Volkskrant, een “ongemakkelijk bezoek” en een “lugubere bijeenkomst die ik niet licht zal vergeten”.⁶⁶ Tegelijkertijd bagatelliseert hij dual-use chemicaliën, die gebruikt kunnen worden voor

gifgassen, door hun civiele toepasbaarheid eenzijdig te benadrukken, waardoor er geen exportrestricties nodig zouden zijn. Frank Slijper, onderzoeker bij de Campagne tegen Wapenhandel, legt in een reactie de ware reden voor het ontbreken van exportrestricties bloot: "Economische Zaken redeneerde dat extra exportverplichtingen het belang van het bedrijfsleven teveel zou schaden."⁶⁷ Bolkestein had destijds geen enkele reserves om dit door hem nu als 'luguber' betitelde gezelschap de hand te schudden en er een overeenkomst mee te sluiten. Kritiek op de overeenkomst werd door hem weggewuifd, net als hij eerder een uitgebreid vergunningsstelsel voor de export van potentiële gifgasgrondstoffen effectief saboteerde.

Curieuze samenwerkingsovereenkomst

Veel overeenkomsten die door de regering met andere staten worden gesloten, worden slechts ter stilzwijgende goedkeuring aan het parlement voorgelegd, zo ook in maart 1984 de "Overeenkomst inzake economische en technische samenwerking tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Republiek Irak". Een toelichtende nota, van de staatssecretarissen Bolkestein en Van Eekelen (VVD, Buitenlandse Zaken), wijdt slechts een bijzin aan de kosten van de oorlog tussen Irak en Iran, maar over het gebruik van chemische wapens door Irak, of de slechte mensenrechtensituatie in het land geen woord. De beide staatssecretarissen zeggen: "Wij achten nauwe samenwerking met Irak van belang niet alleen ter ondersteuning van exportbelangen van het Koninkrijk, doch tevens omdat een goede relatie met landen die zijn aangesloten bij de OPEC, waarvan Irak een vooraanstaand lid is, in het belang lijkt te zijn van evenwichtige internationale verhoudingen, zowel op politiek als op economisch gebied".⁶⁸

Max van der Stoep, verantwoordelijk voor het Nederlands initiatief tot veroordeling van Iraakse gifgasaanvallen door de Veiligheidsraad, noemt het achteraf "wat curieus" dat tegelijkertijd met dit initiatief de samenwerkingsovereenkomst met Irak aan het parlement gepresenteerd wordt. Het verwondert hem echter niet, want "Buitenlandse Zaken is doorgaans strenger in zijn toetsing van betrekkingen en meer bezig met zaken als onderdrukking en spanningsgebieden, terwijl Economische Zaken meer kijkt hoe bedrijven via export op de been kunnen blijven."⁶⁹

Op initiatief van PPR-fractievoorzitter Ria Beckers verzoeken 39 Tweede-Kamerleden, van CPN, D'66, EVP, PPR, PSP en PvdA, de overeenkomst aan uitdrukkelijke goedkeuring te onderwerpen, zodat er een Kamerdebat over gevoerd kan worden.⁷⁰ Het CDA sluit zich erbij aan.

Zoals Beckers later in de Kamer zegt: “Met stilzwijgende goedkeuring [zou] geheel voorbij worden gegaan aan de oorlog tussen Irak en Iran, die toen al ongeveer vier jaar gaande was [...]”⁷¹

De behandeling van de overeenkomst geeft een goed beeld van de houding van de Nederlandse regering ten aanzien van economische contacten met een land in oorlog, dat gebruik maakt van verboden wapens.

Mensenrechtensituatie

De fracties van het CDA, de PvdA en de PPR stellen vragen over het wetsontwerp in de Vaste Kamercommissie voor Buitenlandse Zaken.⁷² Ze verbazen zich over het ontbreken van de oorlogs- en mensenrechtensituatie in de nota. De PvdA vraagt of er garanties zijn dat door Nederland geleverde technologie en producten op geen enkele wijze voor chemische wapens gebruikt zullen worden. Dit is een relevante vraag omdat een aantal fabricageprocessen in de petrochemische en kunstmestindustrie, die in de overeenkomst uitdrukkelijk genoemd worden, dicht aanliggen tegen de productieprocessen van chemische wapens.⁷³

Bolkestein en Van Eekelen vinden de oorlog weinig relevant. “[Strikte neutraliteit] verhindert het Nederlandse bedrijfsleven naar onze mening echter niet met beide bij het conflict betrokken landen normale economische betrekkingen te onderhouden”.⁷⁴ Maar dat betekent volgens beide niet dat Nederland bij de oorlog betrokken zou kunnen raken. Ze “[...] zouden [...] erop willen wijzen, dat indien men iedere mogelijke bijdrage aan de economie van een land zou beschouwen als [...] een bijdrage aan het militaire potentieel van dat land, deze consequentie slechts door middel van een vrijwel totaal embargo zou kunnen worden ontgaan. Een politiek van volstrekte neutraliteit brengt daarentegen onzes inziens juist mede, dat zoveel mogelijk normale betrekkingen met alle betrokkenen worden onderhouden. Een overeenkomst als de onderhavige is daarmee alleszins te rijmen”.

Nederland neemt in de oorlog tussen Iran en Irak een neutrale houding in. Volgens Bolkestein en Van Eekelen kan dat blijkbaar het beste worden uitgedragen door net te doen alsof er niets aan de hand is en dezelfde contacten met de strijdende staten te onderhouden als met andere landen, zonder veel acht te slaan op de mogelijke gevolgen van leveranties en kennisoverdracht. Dat allemaal (mede) in het belang van het Nederlandse bedrijfsleven: “Juist in moeilijke tijden kan immers stimulering tot gebruik van alle resterende mogelijkheden een belangrijke rol spelen. Dit kan bovendien een goede grondslag vormen voor contacten in betere tijden.” Toch tonen ze zich niet geheel ongevoelig voor het gebruik van chemische wapens door Irak: “Al het nodige zal worden gedaan om mogelijk ongewenst gebruik zoveel mogelijk te

voorkomen. [...] Garanties als door deze leden bedoeld – hetgeen een vrijwel totaal embargo zou vereisen – kunnen echter niet worden gegeven.”⁷⁵

Kamerdebat

Het duurt een jaar voordat het tot behandeling van de overeenkomst komt, maar op 16 april 1985 is het dan eindelijk zover.⁷⁶ De linkse partijen stellen kritische vragen over de mogelijke betrokkenheid van Nederland bij de oorlog. Ria Beckers (PPR) dient een motie in waarin ze vraagt de overeenkomst op te schorten tot de oorlog voorbij is. Ook PvdA-er Jules de Waart vindt dat “dit verdrag [...] niet los [kan] worden gezien van de oorlog tussen Iran en Irak. [...] In deze oorlog zijn door Irak chemische wapens gebruikt.” Dit zal volgens hem consequenties moeten hebben: “Als wij niet willen dat de oorlogspotentie van beiden, of van één van beide landen, door onze leveranties wordt vergroot [...] zullen ook wij die leveranties zeer kritisch moeten bekijken.” Hij wil daarbij niet vertrouwen op het Uitvoerbesluit strategische goederen, omdat er ook andere grondstoffen dan die op de lijst staan, gebruikt kunnen worden voor de oorlogsvoering. “Het aantal stoffen en producten dat in het belang is voor een oorlog is echter veel groter dan het aantal stoffen dat Nederland op een lijst heeft gezet en de echte strategische goederen samen”, verklaart hij. Hij noemt hierbij expliciet grondstoffen voor chemische wapens als voorbeeld. De Waart dient daarom een motie in om de uitvoer van goederen en kennis die direct voor oorlogsdoeleinden kunnen worden gebruikt, onmogelijk te maken.

De SGP en het CDA staan beduidend minder kritisch ten opzichte van de overeenkomst. Fractievoorzitter Henk van Rossem van de SGP wil weliswaar ook geen materiaal dat voor oorlogsdoeleinden gebruikt kan worden, leveren aan Irak, maar: “[a]nderzijds moet onze instelling altijd zijn dat wij een zwaar door oorlog getroffen land zoveel mogelijk helpen bij de wederopbouw en het normale functioneren van het maatschappelijke bestel.” Hij loopt daarmee ver vooruit op de feiten; de oorlog is immers in volle gang en zou pas drie en een half jaar later eindigen. Hoewel ook het CDA om publieke behandeling van de overeenkomst vroeg, is CDA'er Hans Gualthérie van Weezel verklaard voorstander van de overeenkomst. Hij dringt er wel op aan wapenleveranties en bijvoorbeeld de kwestie van het gebruik van gifgas op Europees niveau te bespreken.

In zijn antwoord verdedigt staatssecretaris Bolkestein nogmaals zijn standpunt dat Nederland zich neutraal op moet stellen in de oorlog tussen Irak en Iran, en dit zou tot uiting moeten komen in het onderhouden van zo normaal mogelijke betrekkingen met beide landen. Bovendien is er volgens hem geen verband te zien tussen economische samenwerking en de oorlogs- en mensenrechtensituatie: “[...] Het niet sluiten van het akkoord [...] draagt niet bij

tot verbetering van de toestand van de mensenrechten in het ene of het andere land." Over leveringen van mogelijke grondstoffen voor gifgas zegt Bolkestein in reactie op De Waart: "Zoals bekend, heeft Nederland thans elf voorlopers van gifgassen die aldaar gebruikt zouden zijn, opgenomen in de lijst van strategische goederen. [...] Het is buitengewoon moeilijk om de lijn te trekken tussen werkelijk essentiële goederen en goederen die weliswaar nodig zijn, maar niet noodzakelijk zijn voor de vervaardiging van strategische goederen." Daarom zou het onmogelijk zijn om tot een verbod te komen op de uitvoer van goederen en kennis die voor oorlogsdoeleinden gebruikt zouden kunnen worden, zoals De Waart voorstelt.

Beckers is niet onder de indruk van Bolkesteins argumentatie: "Ik vind het wel erg hypocriet, je ogen dicht te doen voor wat wij dagelijks aan oorlogsgeweld zien en horen en niet op z'n minst de consequentie te trekken om de inwerkingstelling van die overeenkomst uit te stellen. Daarin ligt het duidelijk appèl: houd ermee op!" En: "[...] ik kan mij voorstellen dat de staatssecretaris de stelling huldigt, dat als wij nu maar meewerken aan ingrediënten voor mosterdgas voor Irak en als wij maar munitieonderdelen leveren aan Iran, de zaak weer in evenwicht is. Dat kan toch niet de bedoeling zijn?" Ook De Waart heeft zich niet laten overtuigen: "Ik mis bij de staatssecretaris het besef dat er sprake is van een uitermate moeilijke situatie. Gedurende de duur van onze Tweede Wereldoorlog zijn die landen op een verschrikkelijke wijze met elkaar in oorlog. Ik heb het gevoel dat alleen wordt gezegd dat wij daaraan niets kunnen doen en dat wij daarin neutraal moeten zijn." Hij houdt daarom vast aan zijn motie: "Naar mijn mening kan duidelijk worden vastgesteld wanneer een bepaalde stof, die ook in vreedstijd kan worden gebruikt, in een economie als die van Iran of Irak juist voor oorlogsdoeleinden wordt aangewend. Ik heb ook gezegd dat het voor de hand ligt dat op basis van de hoeveelheden van een bepaalde stof [...] kan worden beoordeeld voor welk doel die stof wordt aangewend. Tevens heb ik gezegd dat als er twijfel bestaat over het gebruik van een bepaalde stof besloten moet worden om die stof niet te leveren."

Van Rossum (SGP) is uiteindelijk alsnog kritisch over de mogelijke uitvoering van de overeenkomst: "De staatssecretaris zegt [dan] dat dat een kwestie is voor het vrije bedrijfsleven. Voor Nederland zal dat opgaan, maar in Irak wordt voor een groot deel aan overheidsinstanties geleverd. Op die distributie hebben wij verder geen invloed, zodat wij de kans lopen, alleen het leger te voeden. Daar heb ik toch wel bedenkingen tegen."

De beantwoording van Bolkestein in tweede termijn is in feite niet veel meer dan een herhaling van zetten. Hij zegt ondermeer: "'De uitvoer van wapens is verboden. Als de heer De Waart spreekt van goederen die

onmiddellijk kunnen worden gebruikt voor de fabricage van wapens, vraag ik mij af wat 'onmiddellijk' betekent. Als er eenduidig verband is tussen deze goederen en de fabricage van wapens, lijkt het mij dat zij voorkomen op de lijst van verboden goederen. Voor zover zij niet op de lijst voorkomen, moet ik aannemen dat er geen onmiddellijk verband bestaat." Toch is hij bereid de motie van De Waart over te nemen, wanneer die er een restrictieve betekenis aan hecht. Het moet dan alleen gaan om goederen die uitsluitend bestemd zijn voor oorlogshandelingen. Het wetsvoorstel wordt uiteindelijk in stemming gebracht en door een ruime meerderheid goedgekeurd, waardoor de overeenkomst in werking treedt.

Wanneer hij in 1990 terugkijkt op het afsluiten van de overeenkomst ziet Bolkestein zelfs een positieve relatie tussen handelsrelaties en het verbeteren van de mensenrechtensituatie: "Mijn stelling is altijd geweest dat de mensenrechtensituatie in een land niet wordt verbeterd door het verbieden van de handel. Integendeel. De economische ontwikkeling stimuleert juist de ontwikkeling van de mensenrechten."⁷⁷

De opstelling van Bolkestein is tekenend, en ligt in de lijn van zijn eerdere verzet tegen het invoeren van een uitgebreidere lijst met stoffen die aan vergunningplicht onderworpen worden. Wat hem betreft moeten er zo min mogelijk belemmeringen voor handel met Irak worden opgeworpen. Opgeworpen belemmeringen kunnen volgens hem geen rol spelen in het verbeteren van de oorlogs- en mensenrechtensituatie en ze zouden bovendien ingaan tegen een houding van strikte neutraliteit. De vraag is of hij deze mening werkelijk toegedaan is of dat het vooral om het nastreven van Nederlandse handelsbelangen ging. Het heeft er alle schijn van dat die handelsbelangen de doorslaggevende factor zijn geweest voor zijn opstelling in de beide kwesties.

Bezoek van de Iraakse staatssecretaris van Handel

Midden maart 1988 bezoekt Kubais S. Abdul Fatah, staatssecretaris van Handel van Irak, Nederland, wrang genoeg tegelijkertijd met de Iraakse gifgasbombardementen op de Koerdische stad Halabja in Noord-Irak, waarbij 5000 mensen omkwamen. Hoewel de Nederlandse regering niet onmiddellijk op de hoogte is van de aanval, is het veelvuldig gebruik van chemische wapens door Irak inmiddels algemeen bekend. De berichten daarover, en vooral ook over de inzet tegen de eigen burgerbevolking, worden vanaf het voorjaar van 1987 steeds alarmerender. Op 23 april 1987 schrijft de Nederlandse ambassade in Teheran aan het ministerie van Buitenlandse Zaken dat er gevaar bestaat voor escalatie van het conflict tussen Irak en Iran omdat Irak opnieuw

chemische wapens inzet, en waarschijnlijk op grotere schaal dan in het verleden.⁷⁸

Een half jaar later meldt Buitenlandse Zaken in een memo: "Het gebruik van chemische wapens door Irak lijkt eerder toe dan af te nemen. Met name het gebruik van het wapen tegen de burgerbevolking is zeer zorgwekkend."⁷⁹ En ook vlak voor het bezoek van Kubais schrijft Buitenlandse Zaken nog dat "Irak [...] onverminderd verder [gaat] met het vergroten van haar potentieel aan chemische wapens."⁸⁰ Tijdens het bezoek is het echter geen punt van gesprek, voor zover uit de vrijgegeven documenten valt op te maken.

Op 16 maart ontvangt de nieuwe staatssecretaris Yvonne van Rooy van Economische Zaken, Kubais. In het recentelijk openbaar gemaakte verslag meldt Kubais in dat gesprek dat "Nederlandse bedrijven [...] in het recente verleden een belangrijk aandeel [hadden] gehad in de opbouw van landbouw en industrie in Irak. Het was zaak om te werken aan de versterking van sectoren anders dan de olie-industrie."⁸¹ Hij spreekt niet tegen dovemansoren, want Van Rooy stelt voor het Nederlandse bedrijfsleven te betrekken bij de uitvoering van de handelsovereenkomst. "Afsluiting van een bilaterale investeringsbeschermingsovereenkomst [zou] een positieve invloed zou hebben op het animo van Nederlandse bedrijven om samenwerkingsverbanden in Irak te overwegen.", zegt ze tegen Kubais. Ook Frans Engering, Directeur-generaal van de afdeling Buitenlandse Economische Betrekkingen van het Ministerie van Economische Zaken, ziet een rol voor het Nederlandse bedrijfsleven. Hij betoogt dat "Ook in deze voor Irak moeilijke tijden [...] het Nederlandse bedrijfsleven zich daar staande [dient] te houden; de Nederlandse overheid komt daarbij een aanmoedigende rol toe."

Op 17 maart brengt Kubais een bezoek aan het ministerie van Buitenlandse Zaken. Ook daar is de toon niet al te kritisch. De souschef van de Directie Noord Afrika en Midden-Oosten meent dat dit bezoek kan dienen om "duidelijk te maken dat Nederland belang hecht aan goede betrekkingen met Irak." Hoewel het gesprek zich ten dele toespitst op de oorlog met Iran, is het bezoek van Kubais voornamelijk ingegeven door economische motieven. "Het door Irak gepropageerde motto luidt hier: de landen die tonen vrienden van Irak te zijn in moeilijke perioden zullen hiervan in een later stadium de vruchten kunnen plukken wanneer de oorlog eenmaal voorbij is en de economie van het olierijke Irak weer zal kunnen opbloeien. Irak zal dan bij het verlenen van opdrachten e.d. immers weten wie haar ware vrienden zijn geweest."⁸²

Het gesprek gaat niet te diep in op de oorlog tussen Iran en Irak. Een achtergrondpapier over de oorlog noemt enkele recente ontwikkelingen, zoals een Iraakse aanval op een olieraffinaderij bij Teheran op 27 februari van dat jaar, maar het gebruik van chemische wapens door Irak is er echter niet in terug te vinden. Wel wordt opgemerkt dat “[e]en diplomatieke oplossing van het conflict [...] niet direct in het vooruitzicht [ligt].”⁸³ Op geen enkele wijze wordt Irak gevraagd om inzet voor het beëindigen van de oorlog, laat staan dat er kritiek geleverd wordt op zijn aandeel erin en de wapens die het inzet. De kern van het gesprek gaat over het veiligstellen en behartigen van Nederlandse (economische) belangen, waaronder de vrije scheepvaart in de Perzische Golf.

Een paar dagen na het bezoek van Kubais, geeft de Nederlandse regering een verklaring uit waarin afschuw wordt uitgesproken over het gebruik van chemische wapens door Irak, met name de inzet tegen burgers.⁸⁴ Het komt als mosterd na de maaltijd.

De vrijgegeven WOB-stukken geven inzicht in de schaamteloze strijd rond de belangen van de Nederlandse industrie en controle op het internationale handelen ervan. Waar Nederland zich graag als gidsland op het gebied van mensenrechten positioneert, blijkt met name het ministerie van Economische Zaken een blinde vlek te hebben voor de veiligheids- en mensenrechtengevolgen van Nederlandse exporten. Een politiek die in het licht van de wapeninspecties, oorlogen en militaire optredens tegen Irak van 1990 tot heden absurd en ontluisterend genoemd moet worden. Ondanks de oorlog wordt er alles aan gedaan zo goed mogelijke economische betrekkingen met het regime van Saddam Hoessein te onderhouden. Onder het motto van strikte neutraliteit wordt daarbij maar liever een oogje dichtgeknepen voor de gruwelijkheden die door de strijdende partijen in het conflict worden begaan. Nederlandse economische belangen prevaleren bij de beleidsbepaling.

Leveranties van grondstoffen en apparatuur aan Irak

Met name in de eerste jaren van de opbouw van het chemische wapenprogramma van Irak, kwamen vrijwel alle grondstoffen en apparatuur hiervoor uit het buitenland, en dan vooral uit het Westen. Het geheime 'Full Final and Complete Disclosure' (FFCD)-rapport is de verantwoording die Irak in 1992, met latere aanvullingen, aan UNSCOM heeft afgelegd over zijn chemische wapenprogramma.⁸⁵ Het VN-rapport bevat een lijst van bedrijven (voor zover bekend) die aan Irak geleverd hebben.

Vooraf (West-)Duitse bedrijven zijn ruim vertegenwoordigd op deze lijst. Van de ongeveer 150 bedrijven die genoemd worden als leveranciers voor de massavernietigingswapenprogramma's van Irak is meer dan de helft Duits. In de beginjaren van Irak's chemische wapenprogramma heeft vooral het Duitse bedrijf Karl Kolb veel geleverd. Het heeft geholpen met de bouw van de eerste onderzoeks- en productiefaciliteiten.⁸⁶

Ook de Verenigde Staten is met 24 bedrijven goed vertegenwoordigd.⁸⁷ De Amerikaanse regering zou voorts ook een dubieuze dubbelrol gespeeld hebben. Terwijl de Verenigde Staten het eerste land is dat exportbeperkingen voor de uitvoer van chemicaliën naar Irak instelt, wil het tegelijkertijd absoluut voorkomen dat Irak de oorlog verliest. Daarom zou de regering Reagan met grote regelmaat exporten toegestaan hebben van producten die voor de massavernietigingswapenprogramma's van Irak gebruikt konden worden.⁸⁸ Daarnaast zou de CIA informatie aan Irak geleverd hebben die gebruikt werd voor mosterdgasaanvallen op Iraanse troepen.⁸⁹ Het is daarom niet verwonderlijk dat de Verenigde Staten er alles aan heeft gedaan om te voorkomen dat het FFCD-rapport openbaar zou worden. Zelfs de niet-permanente leden van de Veiligheidsraad kregen alleen een gecensureerde versie van het bovengenoemde rapport. Via diverse lekken komt informatie uit het rapport uiteindelijk toch in de pers terecht.

Als het chemische wapengebruik van Irak vanaf 1984 algemeen bekend is, stellen veel landen een vergunningplicht in voor grondstoffen voor gifgassen, of ze verbieden de export helemaal. Hierdoor is Irak gedwongen zich vooral op de zwarte markt te begeven. Vanaf die tijd is de Nederlandse zakenman Frans van Anraat Iraks belangrijkste leverancier van chemicaliën.

Land	Bedrijf
België	NU Kraft Mercantile Corporation (moederbedrijf in VS)
	Phillips Petroleum (moederbedrijf in VS)
	<i>Sebatra</i>
China	China North Industries Corporation (NORINCO)
	China Wanbao Engineering Company
Duitsland	Ferrostaal
	Heberger Bau
	Karl Kolb
	Pilot Plant
	Preussag AG
	Reininghaus Chemical Company
	Rhema Labortechnik
	<i>Schloemann-Siemag</i>
	SMS Hansclever
	Thyssen Rhestahl
Walter Engineering Trading	
Frankrijk	Protec SA
India	Exomet
	<i>NEC Engineers Private Ltd</i>
	Transpek
	United Phosphorous
Nederland	KBS Holland
	Melchemie
Polen	Chemadex
Spanje	Treblam
Verenigd Koninkrijk	Meed International
Verenigde Staten	Alcolac International
	Industrial Procurement Corp.
	Lummus Crest
	Pfaulder Corporation
	Presray Corp.
Zuid-Afrika	Arm Scor

Tabel 3 - Bedrijven waarvan bekend is dat ze leverden aan het chemische wapenprogramma van Irak⁹⁰
(Cursief vermeld wanneer het gaat om mogelijke leveranties of mogelijk gebruik van geleverde stoffen)

Leveringen door Nederlandse bedrijven

Van twee Nederlandse bedrijven staat vast dat zij chemicaliën aan Irak leverden die hoogstwaarschijnlijk werden gebruikt voor chemische wapens: Melchemie uit Arnhem (tegenwoordig Melspring) en KBS Holland uit Terneuzen (inmiddels Bravenboer en Scheers).

Naast deze bedrijven wordt ook het Vlaardingse metaalbedrijf Fontijne Holland BV korte tijd verdacht van leveranties aan Irak. In september 1991 neemt de Economische Controle Dienst (ECD) bij dit bedrijf een aantal dossiers in beslag. Fontijne zou in 1987 en 1989 op het punt gestaan hebben via het

Duitse bedrijf H und H Metallform machines aan Irak te leveren voor de fabricage van drukvaten, waarmee vanuit vliegtuigen gifgas kan worden verspreid.⁹¹ Het zou echter bij het uitbrengen van offertes gebleven zijn, aldus directeur A. Fontijne tegenover Vrij Nederland⁹². Wel zegt hij: “Ik geef toe dat H und H in 1987, en ik meen ook in 1989 offerte aan ons gevraagd heeft. Ik wist dat het niet voor henzelf was. Wij deden eraan mee om zuiver commerciële redenen. Zo gebeurt dat in onze handel.”

Het onderzoeksproject Iraq Watch noemt tenslotte nog een onbekend Nederlands bedrijf dat in 1988 injectors voor atropine, een tegengif voor vergiftiging door zenuwgassen, zou hebben geleverd.⁹³

Nederland werkt VN tegen

In 1992 beklagt de speciale VN-commissie die toezicht houdt op de ontwapening van Irak (UNSCOM) zich over de gebrekkige medewerking van de Nederlandse regering. Met name de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD), voorloper van de huidige Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst AIVD, zou niet bereid zijn hulp te bieden bij het blootleggen van het internationale netwerk van mantelorganisaties dat Irak gebruik heeft voor de productie van chemische wapens.⁹⁴

In de beantwoording van Kamervragen van Leoni Sipkes en Paul Rosenmöller hierover schrijft minister Kooijmans van Buitenlandse Zaken op 12 mei 1993 dat “[...] Nederland en UNSCOM enkele malen gegevens [hebben] uitgewisseld over leveranties van Nederlandse bedrijven aan Iraakse afnemers”.⁹⁵ Maar met de leveranties zelf was volgens hem weinig aan de hand: “UNSCOM heeft Nederland weliswaar laten weten dat enkele goederen afkomstig van Nederlandse bedrijven zijn aangetroffen op de door haar geïnspecteerde locaties in Irak, doch het onderzoek in Nederland op basis van de verstrekte informatie heeft tot op heden uitgewezen dat het hierbij uitsluitend gaat om goederen die op het moment van levering niet waren onderworpen aan een vergunningplicht”.

Dat chemicaliën niet onder de vergunningplicht vielen, betekent echter niets. Niet alleen bestonden voor 1984 amper exportbeperkingen voor gifgasgrondstoffen, ook daarna behoorden legio chemicaliën die tegenwoordig wèl vergunningsplichtig zijn tot de vrije handel. Nog weer andere grondstoffen vallen nog altijd niet onder de vergunningsplicht vanwege overwegend civiele toepasbaarheid. Zodoende hebben Nederlandse bedrijven rustig leveringen van chemische stoffen, die zowel civiel als militair bruikbaar waren, aan Irak door kunnen zetten. Hoewel bedrijven soms afgeraden werd leveringen van zulke stoffen aan Irak te doen, zijn er ook andere voorbeelden te noemen. Op 12 juli 1984 schreef minister Van den Broek bijvoorbeeld aan de ambassadeur in

Washington over een op handen zijnde leverantie van methyleenchloride door een Nederlands bedrijf⁹⁶: "[...] een zeer algemeen toegepast oplosmiddel, dat eventueel gebruikt kan worden bij de productie van sarin. [Het is] niet door Nederland geplaatst op de lijst van voorlopers waarvan de export onder controle gesteld is. [Daarom] zie ik thans geen goede redenen om maatregelen te treffen om de uitvoer van methyleenchloride naar Irak te verhinderen."⁹⁷

Rattengif uit Arnhem

Melchemie is één van de twee Nederlandse bedrijven waarbij vaststaat dat ze grondstoffen voor gifgassen leverden aan Irak. Het bedrijf begon als kunstmestproducent, maar schakelde in de jaren zeventig over op waterzuiveringchemicaliën. Melchemie heeft zijn betrokkenheid in deze altijd ontkend. Alleen in 1984 zou één keer een product van de lijst strategische goederen zonder vergunning zijn geleverd: fosforoxychloride, een soort rattengif, maar tegelijk 'sleutelvoorloper' van mosterdgas. De bewering van het bedrijf dat het slechts ging om eenmalige vergissing van een manager is niet vol te houden. Melchemie verdraait aantoonbaar feiten en scheidt een vals beeld van de rol die het gespeeld heeft in relatie tot Irak gedurende de jaren '80.

Diverse bronnen, die zich deels baseren op documenten afkomstig uit Irak en van de Verenigde Naties, spreken over leveringen van vier verschillende grondstoffen voor mosterdgas: fosforoxychloride, chloorethyl, dimethylamine en thiodiglycol. Ondanks waarschuwingen van het ministerie van Buitenlandse Zaken zouden deze leveringen enige tijd zijn doorgegaan via een chemisch zusterbedrijf in Italië.⁹⁸ Daarnaast zijn ook andere chemicaliën die voor de productie van gifgas kunnen worden gebruikt door Melchemie verkocht aan Irak.

In oktober 1986 besteedt het tv-programma BBC Panorama⁹⁹ aandacht aan de illegale fosforoxychloride affaire. Volgens hun reconstructie zou op 19 april 1984 de Iraakse State Establishment for Pesticides Production SEPP vanuit Bagdad Melchemie per telex gevraagd hebben om 25 ton fosforoxychloride, waarvoor precies vanaf die dag een exportvergunning aangevraagd moet worden. Melchemie polst diverse Europese collega's, maar die weigeren allemaal wegens exportrestricties. Ondertussen verhoogt SEPP de order naar zestig ton en vraagt bovendien om de levering van nog twee andere grondstoffen voor chemische wapens. Op 2 juli verontschuldigt Melchemie zich voor het late antwoord in een bericht dat ondertekend is door de exportmanager, de heer Weijman. Reden voor de vertraging is dat voor de gevraagde stoffen een uitvoervergunning nodig is.¹⁰⁰

Uiteindelijk blijkt het Italiaanse bedrijf Ausidet bereid te leveren¹⁰¹, ondanks het feit dat fosforoxychloride ook in Italië een uitvoervergunning

nodig heeft. Ausidet claimt echter van niets te weten: niet van de uitvoervergunning en niet van gifgas. Half oktober wordt in Milaan de deal gesloten. Daarbij zou voorgesteld zijn, om problemen wegens het ontbreken van een exportvergunning te voorkomen, de betaling via een Westduitse bankrekening te laten verlopen.

De order zou in zes scheepsladingen van elk tien ton naar Irak vervoerd worden. De eerste lading verlaat op 20 december 1984 de haven van Venetië. In het Turkse Mersin wordt de lading overgeslagen op vrachtwagens en zo naar Bagdad gereden. Zo komen de eerste twee ladingen op respectievelijk 5 en 7 januari 1985 aan. Daarna stopt het vervoer plotseling.

Inval en veroordeling

In 1985 krijgt de Economische Controle Dienst (ECD) een tip van de Amerikaanse inlichtingendienst CIA, waarop het in februari van dat jaar een inval doet bij Melchemie en de administratie in beslag neemt¹⁰². Ook zouden waarnemers aan het Iraaks-Iraanse front hebben geconstateerd dat er nog steeds grondstoffen voor chemische wapens vanuit Nederland aan Irak geleverd werden.¹⁰³ Melchemie houdt tegenover de pers vol dat het gaat om “een op zich onverdachte stof (een gewasbeschermingsmiddel)”.¹⁰⁴ De containers fosforoxychloride worden verzegeld en al teruggehaald.

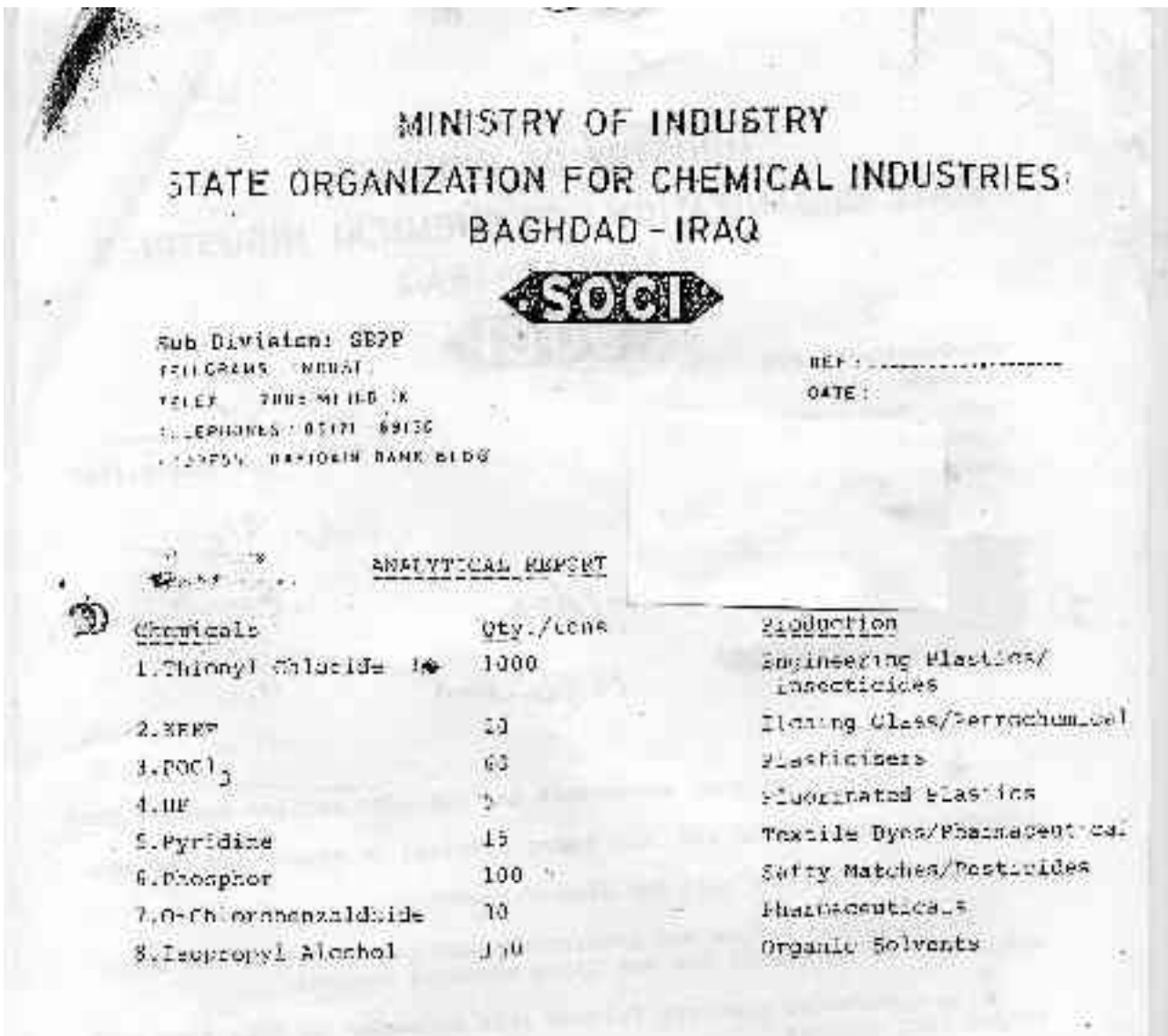
Nadat Melchemie een schikkingsvoorstel van een miljoen gulden (450.000 Euro) afslaat, volgt een rechtszaak. De zaak komt in september 1986 voor de economische politierechter in Arnhem. Dan blijkt dat Melchemie vóór de levering al drie keer gewaarschuwd was: door de ministeries van Buitenlandse Zaken en van Economische Zaken, en door het West-Duitse chemieconcern Bayer. Melchemie beroept zich in zijn verweer op een brief van de SEPP, die het in maart, dus na de inval, ontvangt. Daarin staat onder meer het volgende:

“As far as the products bought from you are concerned: these products will be used for various industries and most of them are even still stored with the plants. [...] As far as POCL3 [fosforoxychloride] consignments are concerned: these two containers are still in the port and may be returned, if such would satisfy you, and you compensate us with other products.”¹⁰⁵

Het spreekt voor zich dat aan zo'n verklaring, afkomstig uit een oorlogvoerend land dat naarstig op zoek is naar grondstoffen voor chemische wapens, geen betekenis gehecht mag worden. De rechter is dan ook niet onder de indruk en veroordeelt Melchemie wegens het opzettelijk ontduiken van het verbod op uitvoer van een strategisch goed naar Irak tot een boete van honderdduizend gulden (45.000 euro) en een voorwaardelijke stillegging voor de duur van een

jaar met een proeftijd van twee jaar.¹⁰⁶ In het vonnis spreekt de rechter over “de onmenselijkheid die spreekt uit deze handel.” Melchemie gaat in hoger beroep, maar trekt dat vlak voor de behandeling ervan zonder opgaaf van redenen weer in.

De levering van fosforoxychloride staat niet op zichzelf. Bovengenoemde brief van de SEPP uit 1985 bevestigt dat het de afgelopen jaren grote hoeveelheden van diverse chemische stoffen, geschikt voor de productie van chemische wapens, van Melchemie gekocht heeft¹⁰⁷. In de bijlage van deze brief, die SEPP aan Melchemie stuurde en in afschrift aan ondermeer het Ministerie van Buitenlandse Zaken, staat het volgende rijtje van geleverde stoffen genoemd: 1000 ton thionylchloride, 20 ton potassiumhydrogenfluoride, 60 ton fosforoxychloride, 5 ton waterstoffluoride, 100 ton fosfor, 150 ton isopropylalcohol, 15 ton pyridine en 30 ton o-chlorobenzaldehyde.

Bijlage van de brief van SEPP aan Melchemie, met een overzicht van geleverde stoffen

De in de brief genoemde transacties vonden plaats vóór het onder vergunningplicht stellen van de bewuste stoffen, waardoor er geen sprake is van illegale leveringen, met uitzondering dan van de fosforoxychloride. Dat die leveringen niet illegaal waren, neemt niet weg dat de stoffen wel geleverd zijn aan de SEPP, de inkooporganisatie van Irak's chemische wapenprogramma. Iets wat Melchemie destijds had kunnen weten.

Het bedrijf blijft echter tot op de dag van vandaag fouten ontkennen. In een advertentie in Trouw in juli 2004, in reactie op een eerder verschenen artikel, benadrukt Melchemie uitdrukkelijk dat het bedrijf "nooit gifgasgrondstoffen geleverd [heeft]" en dat het "op geen enkele wijze betrokken [is] bij Irakees gifgas."¹⁰⁸ In april 2006 verdedigt het bedrijf zich opnieuw: "Het besluit van Melchemie om van iedere levering af te zien zou vooral de voedselproductie van Irak raken, terwijl er geen aanleiding was (en ook nu nog niet is) voor de veronderstelling dat de door haar geleverde producten voor de productie van gifgassen werden aangewend", aldus directeur Hans Melchers.¹⁰⁹

Klaarblijkelijk komt Melchemie zelf ook tot de conclusie dat deze stelling niet houdbaar is, want enkele maanden later schrijft advocaat Herman Doeleman, die als woordvoerder van het bedrijf optreedt: "U kunt ervan verzekerd zijn dat Melchemie Holland en de heer Melchers het buitengewoon betreuren dat gewasbeschermingsproducten misbruikt zijn voor de chemische oorlogsvoering. Dat zulks gebeurd is lijkt aannemelijk, al is niet bekend in welke mate dat is gebeurd."¹¹⁰

Leveringen gaan door

Ook na de veroordeling gaat Melchemie door met het leveren van chemicaliën aan Irak. Het gaat hierbij om stoffen die niet onder de vergunningsplicht vallen, maar wel gebruikt kunnen worden voor de productie van gifgas. Door de grote weerstand van Economische Zaken is de lijst met stoffen waarvoor een vergunning nodig is in de jaren '80 nog erg beperkt (zie het eerdere hoofdstuk 'Nederland en de chemische wapens van Irak'). Wat Melchemie precies aan Irak geleverd heeft, en of dat illegaal was of niet, is moeilijk te achterhalen.

Het geheime VN-rapport 'Full Final and Complete Disclosure' (FFCD) noemt aan de hand van een lijst van leveranties het bedrijf expliciet als leverancier van het Iraakse chemische programma. Het zou volgens een op dit rapport gebaseerd artikel van Arnold Karskens om de volgende leveringen gaan, die op pagina 23 van het rapport onder het kopje 'UN important materials' vermeld worden:

➤ tussen 1982 en 1984:

- 1850 ton thionylchloride (SOCL₂) - te gebruiken bij de bereiding van mosterdgas, en
- 5 ton waterstoffluoride (HF) – een grondstof voor het zenuwblokkerende sarin-gas;
- in maart 1986: 600 ton stoffen, waaronder chloramin T, ontsmettingsspul, en dichloormethaan (CH₂CL₂) - een simulant van sarin, ook methyleenchloride genoemd;
- in 1989: caustische soda – kan verwerkt worden in filters van gasmaskers en gebruikt worden als middel om radioactief, biologisch of chemisch besmette oppervlakten te desinfecteren¹¹¹; en
- in 1989: 400 ton natriumcyanide (NaCN) - basisstof voor blauwzuurgas, ook natriumcyanide genoemd.¹¹²

De laatste twee komen overigens op de overheidslijst voor.

Melchemie ontkent het gros van de leveringen aan Irak niet, maar vertekent de werkelijkheid wel: “De [...] leveringen waren volledig in overeenstemming met alle geldende voorschriften en betroffen geen van alle stoffen die kunnen worden gebruikt als component van gifgas”. Bij dezelfde gelegenheid vertelt het bedrijf dat het zich “bij iedere twijfel omtrent mogelijk kwalijke toepassingen [...] van levering [heeft] onthouden (ook, als het stoffen betrof die zonder exportvergunning geëxporteerd konden worden)”.¹¹³ Gezien het bovenstaande, lijkt dat op zijn minst erg onwaarschijnlijk.

Weliswaar komen de geleverde stoffen niet voor op de lijst van voor uitvoer vergunningplichtige stoffen maar een heel ander verhaal is het dat ze daarmee niet voor de productie van chemische wapens gebruikt kunnen worden. Dat die lijst vergunningplichtige chemicaliën onvolledig was kwam voor een belangrijk deel door de grote weerstand van Economische Zaken tegen een uitgebreide vergunningsplicht.

Bijzonder wrang is het daarom dat natriumcyanide wel op de oorspronkelijke lijst van het Ministerie van Buitenlandse Zaken stond, maar onder druk van Economische Zaken niet op de uiteindelijke lijst terecht is gekomen.¹¹⁴

From Holland to Baghdad

De leveringen van Melchemie zijn de afgelopen jaren met enige regelmaat in het nieuws teruggekomen. Zo worden in september 2003 bij Tikrit in Irak vaten waterstoffluoride aangetroffen die vrijwel zeker afkomstig zijn van het Al Muthanna-complex bij Bagdad, waar chemische wapens werden gemaakt. Daar werd waterstoffluoride mogelijk gebruikt voor de productie van sarin. 'Shippers Melchemie from Holland to Baghdad', staat op de veertien vaten van elk 688 kilo, die in 1983 gevuld zijn. In 1983 was de uitvoer van

waterstoffluoride nog niet verboden, maar het bedrijf had zich bewust kunnen zijn van 'mogelijke kwalijke toepassingen'.¹¹⁵

In hetzelfde jaar kondigen Amerikaanse Golfoorlogsveteranen aan schadevergoeding te eisen van bedrijven die grondstoffen voor chemische strijdmiddelen hebben geleverd aan Irak. Naar eigen zeggen lijden zij aan ziektes als gevolg van deze chemicaliën. Het proces zal zich in eerste instantie beperken tot Amerikaanse bedrijven. Advocaat Gary Pitts hoopt ooit achter Melchemie en andere bedrijven aan te gaan. Volgens hem heeft het Nederlandse bedrijf ruim 3.000 ton chemicaliën voor gifgas aan Irak geleverd. "Het Britse bedrijf ICI heeft [omdat ze wisten waar Irak mee bezig was] geweigerd om mee te werken aan de plannen van de Iraakse dictator. Daarna is Irak pas naar Melchemie gestapt.", aldus Pitts.¹¹⁶ In een uitzending van Nova, eind april 2005, kondigt hij aan dat er nu inderdaad plannen zijn voor een procedure tegen Melchemie. Hij zegt: "Elk bedrijf dat deze chemicaliën verkocht, wist dat ze voor gifgas konden worden gebruikt". Die juridische procedure is begin 2007 echter nog niet van start gegaan. Arend Meerburg, voormalig wapenexpert van het ministerie van Buitenlandse Zaken, zegt in diezelfde uitzending "En er waren ook bedrijven bij die kon het helemaal geen hol schelen – of één bedrijf in ieder geval – wat ze leverden. Als ze maar geld konden verdienen."

Ingenieurs uit Terneuzen

Het ingenieursbureau KBS uit Terneuzen (tegenwoordig Bravenboer en Scheers BV) is het tweede Nederlandse bedrijf dat zeker grondstoffen voor gifgassen aan Irak leverde. Het bedrijf komt voor in het geheime VN-rapport.¹¹⁷ Het bedrijf levert in 1983 500 ton thiodiglycol aan Irak, dat waarschijnlijk gebruikt is voor de productie van mosterdgas. Daarnaast levert KBS aanzienlijke hoeveelheden thionylchloride – eveneens te gebruiken voor de productie van mosterdgas, en natriumcyanide (NaCN) – een basisstof voor blauwzuurgas¹¹⁸.

Van deze stoffen staat alleen thiodiglycol – en pas vanaf 1984 - op de lijst van chemicaliën waarvoor een exportvergunning nodig is. Natriumcyanide heeft het dankzij hardnekkig verzet van Economische Zaken niet gehaald tot deze lijst. Er zijn aanwijzingen dat blauwzuurgas is gebruikt bij de aanval op de Noord-Iraakse stad Halabja waarbij 5000 Koerden stierven. De aanval vond plaats in 1988, dus ruim na de levering door KBS. Zekerheid over de inzet van blauwzuurgas valt overigens niet te geven; het is mogelijk dat de aangetroffen cyanidesporen afkomstig zijn van tabun, een ander gifgas, of zelfs dat het Iran was dat blauwzuurgas inzette¹¹⁹.

In februari 1984 treft de douane in New York in een loods van KLM 74 vaten kaliumfluoride aan, bestemd voor het Iraakse State Establishment for Pesticides Production SEPP in Bagdad, dat fungeerde als mantelorganisatie voor de aanschaf van basisstoffen voor gifgas. De vaten zijn afkomstig uit Nashville, van een Amerikaans-Iraakse zakenman, Sahib Abdul Amir Haddad van Al Haddad Brothers Trading Company¹²⁰. Het zou hierbij gaan om een via KBS verlopen order.¹²¹

Wanneer Van Velzen (SP) over de kwestie in 2006 Kamervragen stelt, blijkt uit de dossiers niet dat een KLM-vliegtuig met chemische stoffen in de periode door de Amerikaanse autoriteiten is opgehouden. Dat antwoord omzeilt bovengenoemd gegeven – het ging om een loods, niet om een vliegtuig van de KLM.

Wanneer KBS in het voorjaar van 1984 weer een omvangrijke order voor thiodiglycol binnenkrijgt, slaat het deze af op advies van het ministerie van Buitenlandse Zaken af. Over de vraag wie contact heeft opgenomen met wie, verschillen de lezingen. Directeur Bravenboer, toenmalig directeur van KBS, zegt daarover in 1985 tegen Vrij Nederland: “Wij kregen indertijd nogal wat orders uit Irak voor bestrijdingsmiddelen, gassen en meer van die troep. Ik vertrouwde het niet helemaal en ben naar TNO gegaan om me te laten vertellen wat zoal de mogelijkheden waren om er iets mee te doen. Toen bleek inderdaad dat er van alles mee kon worden uitgehaald. We hebben daarna in overleg met het ministerie van Buitenlandse Zaken alle opdrachten afgezegd.”¹²² De Iraakse boodschappenlijst die in maart 1984 bij KBS binnenkomt omvatte honderden tonnen thiodiglycol, fosforoxychloride, trimethylfiet en potassiumfluoride Om KBS te overreden om alsnog te leveren had dr. Al-Ani van de SEPP kort nadien per telex laten weten dat de chemische stoffen slechts gebruikt zouden worden om “rubber, medicijnen, pesticiden, kunstmest, papier, suiker, plantaardige olie, accu's, droge batterijen en petrochemicaliën” te maken.

Al Ani was een jaar eerder nog met een team van de SEPP naar Terneuzen afgereisd voor de bestelling van 500 ton thiodiglycol.¹²³

Een woordvoerder van Buitenlandse Zaken claimt dat het eerste contact van de kant van zijn ministerie komt: “We hebben de lijst strategische goederen die niet zonder vergunning mogen worden uitgevoerd, aangepast en uitgebreid en zijn voorafgaand de bedrijven die met Irak handel drijven langsgegaan en hebben ze gevraagd zich zorgvuldig op te stellen. Daar hoorde ook Bravenboer bij en ik moet zeggen dat die zich op een loyale manier heeft opgesteld”.¹²⁴

In de al eerder genoemde Nova-uitzending van 26 april 2005, komt Bravenboer telefonisch aan het woord. Hij zegt onder meer: “Op een gegeven

moment zijn we in contact gekomen met Buitenlandse Zaken. Toen vertelden ze ons dat [de grondstof] eventueel ook gebruikt kon worden voor strijdgas. Toen we dat hoorden sloegen we steil achterover. We hebben alle orders gecancelld." Dat eerder genoemde telex van dr. Al-Ani van de SEPP mag voor de grote thiodiglycol-order niet meer baten.¹²⁵

Het lijkt erop dat KBS sindsdien geen stoffen meer aan Irak geleverd heeft zonder overleg met het ministerie van Buitenlandse Zaken. Het bedrijf blijft, nadat exportmanager M.L. Sakhel een bezoek aan Irak heeft gebracht, wel kleine hoeveelheden chemische stoffen leveren, waaronder dimethylamine en isopropanol, grondstoffen voor tabun en sarin. Voor beide stoffen is geen uitvoervergunning nodig.¹²⁶

Uitvoerverbod

Wanneer er na de oorlog tegen Irak in 2004 in de pers berichten verschijnen over Nederlandse bedrijven die stoffen geleverd zouden hebben voor het chemische wapenprogramma van Irak, duikt hierbij de naam van KBS ook weer op. SP-Kamerlid Van Velzen vraagt de regering om KBS alsnog voor deze leveranties te vervolgen. Minister Donner van Justitie antwoordt dat "navraag heeft uitgewezen dat het bedrijf KBS [...] nimmer voorwerp van (strafrechtelijk) onderzoek is geweest. Mogelijke overtredingen van uitvoerverboden door dit bedrijf zijn inmiddels verjaard en kunnen derhalve niet meer door het Openbaar Ministerie worden vervolgd".¹²⁷

Een nieuwe serie vragen over hetzelfde onderwerp, levert een gelijkkluidend antwoord op van minister Donner: "De exportactiviteiten van de bedrijven KBS en Melchemie [zijn] in de jaren tachtig onderwerp geweest van verschillende onderzoeken door de Economische Controle Dienst. [...] Ter zake van de mogelijk door KBS begane overtredingen van uitvoerverboden kan worden opgemerkt dat het recht om te vervolgen, gelet op het verstrijken van de tijd, inmiddels is verjaard. Bovendien heeft het Openbaar Ministerie geen aanwijzingen voor het feit dat KBS grondstoffen aan Irak ten behoeve van de vervaardiging en gebruik van gifgas in een oorlogssituatie heeft geleverd, zodat het niet mogelijk is KBS te vervolgen voor oorlogsmisdrijven"¹²⁸. Voor minister Donner is daarmee de kous af. Dat is opmerkelijk, want de leveringen van grondstoffen voor chemische wapens zijn bewezen, ook al waren ze op grond van de uitvoerwetgeving niet illegaal.

Vervalste papieren

Vanaf 1984 is de Nederlandse zakenman Frans van Anraat Irak's belangrijkste leverancier van chemicaliën.¹²⁹ In 1989 stelt de Amerikaanse justitie hem in

staat van beschuldiging voor het leveren van thiodiglycol, een grondstof voor mosterdgas, aan Irak, Iran en Jordanië¹³⁰. Het zou tussen 1984 en 1988 gaan om duizenden tonnen, die hij eerst kocht in Japan, bij de firma Toyo Kasei Kogyo Co, en later in de Verenigde Staten, bij groothandel Alcolac uit Baltimore. Omdat thiodiglycol vanuit de VS alleen met een vergunning vervoerd mag worden en slechts naar Canada en enkele Europese landen, werkt Van Anraat met vervalste papieren. Na aankomst in Europa wordt de stof onder een andere naam en in andere containers overgeslagen. De opgegeven eindbestemming is meestal Zwitserland of Singapore, maar in werkelijkheid wordt er gevaren naar Jordanië, waarna de lading over land verder gaat naar Irak¹³¹. Eind jaren tachtig zou Van Anraat via allerlei bedrijfjes de enige leverancier van grondstoffen voor gifgas aan Irak zijn, zo stelt het Openbaar Ministerie tijdens de rechtszaak die in 2005 tegen hem gehouden werd.¹³²

Vlucht naar Irak

Van Anraat wordt in januari 1989 in Milaan aangehouden, maar weet tijdens een voorlopige vrijlating te ontvluchten naar Irak.¹³³ Het duurt veertien jaar voordat hij opnieuw aangehouden wordt. Een groot deel van die tussenliggende tijd leidt hij een comfortabel leven in Bagdad als beschermeling van het Iraakse regime. Hij krijgt zelfs een Iraaks paspoort, met een valse naam. Volgens de Amerikaanse douane gaat hij tijdens zijn verblijf in Bagdad door met het kopen van grondstoffen voor gifgassen.¹³⁴ In totaal zou het om 36 leveranties van in totaal 2360 ton zijn gegaan.¹³⁵ Omdat zijn internationale contacten verouderen, belandt hij tenslotte op een zijspoor.

Hij geniet in Irak enige internationale belangstelling. Zo wordt hij in 1997 ondervraagd door UNSCOM. In december van datzelfde jaar ontvangt het Nederlandse ministerie van Justitie een Amerikaans verzoek tot aanhouding van Van Anraat, met het oog op uitlevering. Drie jaar later wordt het zonder opgaaf van reden ingetrokken. Na de Amerikaans-Britse aanval in 2003 wordt het hem te heet onder de voeten. Hij krijgt een laissez passer van de Nederlandse ambassade, en gaat in Amsterdam wonen.

Beschermd door de AIVD

De Nederlandse overheid legt Van Anraat geen strobreed in de weg. Volgens zijn advocaat Jan Peter van Schaik, wordt hij direct na aankomst in Nederland opgevangen door de AIVD. In ruil voor informatie zou deze dienst huisvesting voor hem geregeld hebben. Hij verblijft naar verluidt zelfs in een 'safe house', wat de regering overigens ontkent¹³⁶. Na enige tijd blijkt de informatie van Van Anraat echter nauwelijks bruikbaar voor de AIVD.¹³⁷ De Kamer stelt in 2005 vragen over de relatie tussen AIVD en Van Anraat, maar die worden echter

niet of nauwelijks beantwoord, omdat “de AIVD [...] verplicht [is] zijn bronnen geheim te houden”, aldus minister Donner. “De vraag of een bepaald persoon een contact van de AIVD is of is geweest, wordt daarom niet publiekelijk beantwoord.”¹³⁸

In eerste instantie lijkt het erop dat justitie het er bij laat zitten. Wim de Bruin, woordvoerder van het landelijk parket in Rotterdam, zegt nog in de herfst van 2004: “Hij zal niet strafrechtelijk worden vervolgd. Er is geen sprake van strafbare feiten volgens het Nederlands recht¹³⁹. Bij beantwoording van Kamervragen over de mogelijkheden om Van Anraat alsnog te vervolgen gaat de regering de fout in. Zo antwoordt minister Johan Remkes van Binnenlandse Zaken dat voor de levering van thiodiglycol tussen 1984 en 1989 geen uitvoervergunning nodig is. Dat is onjuist, en later biedt staatssecretaris Van Gennip van Economische Zaken hiervoor de Kamer excuses aan. Van Anraat kan echter nog steeds niet vervolgd worden, nu omdat het misdrijf volgens minister Donner van Justitie verjaard is. Wel wordt er nog onderzoek gedaan naar de mogelijke schending van ander recht door Van Anraat.

Oorlogsmisdaden

Terwijl de AIVD en Binnenlandse Zaken Van Anraat als mogelijke bron nog willen beschermen, begint Justitie eind 2004 een onderzoek.¹⁴⁰ De reden hiervoor zouden uitlatingen van Van Anraat in een interview met het tv-programma Netwerk op 6 november 2003 zijn geweest, waarin hij zegt dat hij onmiddellijk na het zien van de verschrikkingen van Halabja is opgehouden met zijn thiodiglycol leveranties. In een eerder interview met de GPD, persbureau voor de regionale dagbladen, deed hij al voor hemzelf belastende uitspraken. “Ik kreeg een verzoek tot levering van spul waar zij niet aan konden komen en ik wel [thiodiglycol]. [...] Mijn gesprekspartners in Irak waren van het ministerie van oliezaken. Er was een duidelijke link met de civiele sector. Pas in de laatste fase, toen er ook een hoge militair van de Samarra Drug Industry kwam meepraten, begon ik te voelen dat er meer aan de hand was. Ik zal eerlijk zijn: ik heb toen een innerlijk goedpraatmechanisme op gang gebracht. Als alle landen dat spul hebben, waarom zou Irak daar dan geen recht op hebben? Het ging toch ook om zelfverdediging?”¹⁴¹ Van Anraat doet deze publieke uitspraken, omdat hij bescherming geniet van de AIVD en hem meerdere malen verzekerd was dat het niet mogelijk was hem nog te vervolgen. Van Anraat’s advocaat vermoedt dat Van Anraat erin is geluist. GPD journalist Alexander Munninghoff kwam namelijk op instigatie van een tussenpersoon, mogelijk een AIVD liaison, met Van Anraat in contact. Via Munninghoff komt Netwerk vervolgens met Van Anraat in contact.¹⁴²

Justitie houdt hem op 6 december 2004 toch aan, op verdenking van overtreding van de Wet Oorlogsstrafrecht en medeplichtigheid aan genocide. Kennelijk vertrouwd Van Anraat het al niet helemaal, want wanneer hij aangehouden wordt, staat hij op het punt Nederland te ontvluchten met een pas aangevraagd paspoort, dat hij nog zonder problemen wist te krijgen. Justitie bereidt de zaak grondig voor. Delen van het geheime FFCD-rapport worden opgenomen in het strafdossier en er worden tientallen getuigen gehoord, waaronder slachtoffers van de gifgasaanvallen. De zaak komt voor het eerst voor de rechter op 21 november 2005.¹⁴³ Van Anraat geeft toe chemicaliën geleverd te hebben, maar zegt dat hij niet wist waarvoor ze gebruikt werden. Die bewering is door zijn eerdere publieke optreden niet vol te houden. Officier van Justitie Fred Teeven zegt in zijn requisitoir dat Van Anraat nog tot kort voor zijn arrestatie door de Italiaanse politie, op 17 januari 1989, bezig was te onderhandelen over thiodiglycol. Dat is ruim na de aanval op Halabja, die plaatsvond in maart 1988.

Op 23 december veroordeelt de rechtbank in Den Haag Van Anraat wegens medeplichtigheid aan oorlogsmisdaden¹⁴⁴. Volgens de rechtbank wist hij, of had hij moeten weten, dat de door hem geleverde chemicaliën voor gifgas gebruikt werden. Ook was het volgens de rechtbank zeker dat chemische wapens met door Van Anraat geleverde grondstoffen daadwerkelijk ingezet zijn door Irak. Medeplichtigheid aan genocide acht de rechtbank echter niet bewezen. Van Anraat wist immers van tevoren niets af van de aanvallen op Halabja en de Koerdische bevolking. Pas na de aanval op Halabja op 16 maart 1988 besteden de internationale media uitgebreide aandacht aan het lot van de Koerden in Irak. Er is geen bewijs dat Van Anraat op de hoogte was van de plannen van de Iraakse regering.

Desondanks wordt hij conform de eis van het Openbaar Ministerie veroordeeld tot een onvoorwaardelijke gevangenisstraf van vijftien jaar. In de motivering voor de strafmaat zegt de rechtbank onder meer: "Vast is komen te staan dat verdachte bewust en uit louter winstbejag een essentiële bijdrage heeft geleverd aan het chemische wapenprogramma van Irak in de jaren tachtig van de vorige eeuw. Zijn bijdrage heeft een groot aantal met mosterdgas uitgevoerde aanvallen op weerloze burgers mogelijk gemaakt, althans vergemakkelijkt. Deze aanvallen vormen zeer ernstige oorlogsmisdrijven. De medeplichtige kan zijn medeplichtigheid aan dit soort oorlogsmisdrijven uiteraard niet wegedeneren door zich erop te beroepen dat het niet zijn beslissing is geweest chemische aanvallen uit te laten voeren en evenmin door zich erop te beroepen dat deze misdrijven ook zonder zijn bijdrage zouden

hebben plaatsgehad, omdat dan zeker een ander deze bijdrage voor zijn rekening zou hebben genomen.

De aanvallen hebben de dood van veel mensen veroorzaakt en de talrijke overlevenden veel leed toegebracht, waaronder het gemis van overleden kinderen, echtgenoten en familieleden, alsmede zeer ernstige, in veel gevallen met het verstrijken van de tijd verergerende, gezondheidsklachten. De overlevenden hebben dit leed nu reeds vele jaren onverminderd moeten dragen en zullen dit hun hele verdere leven moeten blijven doen [...] Van spijt, inkeer of mededogen van de zijde van verdachte is de rechtbank overigens in het gehele onderzoek niets gebleken.”

Zowel Van Anraat als het Openbaar Ministerie gaan in hoger beroep.¹⁴⁵ Het Openbaar Ministerie wil toch een veroordeling wegens medeplichtigheid aan genocide zien. Het zou daarvoor voldoende zijn dat Van Anraat had kunnen weten dat door zijn handelen genocide werd gepleegd.¹⁴⁶ De advocaten van Van Anraat wilden in het hoger beroep van - de inmiddels geëxecuteerde - Saddam Hoessein horen of hij de handelaar kende en welke relaties hij onderhield met leveranciers van grondstoffen voor gifgas.¹⁴⁷

De politiek reageert verheugd op de veroordeling. “Als blijkt dat in hoger beroep blijft staan dat Van Anraat schuldig wordt bevonden aan medeplichtigheid aan oorlogsmisdaden, dan is een hoge straf op zijn plaats”, zegt VVD-Kamerlid Hans Van Baalen. Krista van Velzen van de SP hoopt dat de veroordeling een vervolg krijgt in meer processen: “Er waren vele bedrijven en individuen betrokken bij de handel in bestanddelen van vernietigingswapens.”¹⁴⁸ Voorlopig lijkt het er echter op dat Van Anraat, met betrekking tot Irak, de enige Nederlander blijft waartegen een proces werd aangespannen. Wel wordt met zijn rechtszaak de deur voor de vervolging en veroordeling van andere in het buitenland opererende wapenhandelaren open gezet. Zo wordt in juni 2006 Guus Kouwenhoven tot acht jaar veroordeeld voor wapensmokkel naar Liberia, de maximale straf die daar op staat.¹⁴⁹

Melchemie, KBS en Van Anraat hebben bij elkaar enorme hoeveelheden grondstoffen voor gifgassen aan Irak geleverd. Volgens een schatting van voormalig UNSCOM-inspecteur Cees Wolterbeek hebben die drie zo'n 45 procent van de grondstoffen voor Irak's chemische wapenprogramma geleverd.¹⁵⁰ Van deze wapens zijn duizenden mensen, militairen en burgers, het slachtoffer geworden. Dit kan met recht een zwarte bladzijde in de geschiedenis van de Nederlandse (wapen)handel genoemd worden.

De leveringen waren volgens de destijds geldende Nederlandse exportwetgeving deels legaal en deels illegaal. Door het laat instellen van

exportbeperkingen en de beperkte reikwijdte hiervan, liet de Nederlandse regering bedrijven de mogelijkheid om grondstoffen voor gifgassen naar Irak uit te voeren. De dubieuze rol die Nederland gespeeld heeft ten aanzien van het chemische wapenprogramma van Irak staat in schril contrast met de internationale voortrekkersrol op het gebied van beperkingen op wapenhandel waarop Nederland zich vaak beroept.

Bijlage 1 –Verdrag Chemische Wapens

In 1997 werd het internationale Verdrag Chemische Wapens dat tot doel had de verspreiding van chemische wapens en hun productie te verbieden, van kracht. Verder voorziet het in de vernietiging van bestaande voorraden chemische wapens. Nederland behoorde tot de eerste groep van ondertekenaars.

Het Chemische wapenverdrag definieert Chemische wapens als volgt:

1. Giftige stoffen en hun voorlopers, die niet zijn bestemd voor doeleinden die ingevolge het verdrag zijn toegestaan, tenzij het betreft hoeveelheden die met die doeleinden niet in overeenstemming zijn;
2. Munitie en andere inzetmiddelen, ontworpen om de dood of andere schade te veroorzaken door de toxische eigenschappen van giftige stoffen, die kunnen vrijkomen als gevolg van het gebruik van zodanige munitie en andere inzetmiddelen;
3. Uitrusting ontworpen voor gebruik dat rechtstreeks verband houdt met het gebruik van munitie en andere inzetmiddelen.”¹⁵¹

Onder giftige stoffen wordt verstaan: “stoffen die door hun fysische of chemische inwerking op (...) mensen en dieren de dood, tijdelijke functie aantasting of blijvende schade kunnen veroorzaken”. Voorlopers zijn “chemische reagentia die zijn betrokken bij (...) de productie van een giftige stof, (...), waartoe mede behoren hoofdbestanddelen van binaire of verscheidene bestanddelen bevattende chemische systemen”. Kort gezegd komt het erop neer dat chemische wapens chemische stoffen zijn, die niet-explosief zijn en gebruikt worden om mensen buiten gevecht te stellen, te verwonden of te doden.

Chemische wapens werden voor het eerst gebruikt in de Eerste Wereldoorlog. Zowel Duitsland als Frankrijk en de Verenigde Staten zetten onder meer chloorgas, mosterdgas en fosgeen in.¹⁵² Honderdduizenden mensen werden gedood of gewond, vaak met levenslange schade voor hun gezondheid. Deze gevolgen leidden ertoe dat in 1925 het Genève Protocol¹⁵³ werd ondertekend, dat een universeel verbod op het gebruik van deze wapens instelde. In 1929 werd het verdrag bekrachtigd. Het Genève Protocol zegt niets over de productie, opslag of verhandeling van chemische wapens. Een verbod daarop werd pas vastgelegd in het Verdrag Chemische Wapens van 1997. In Den Haag is de Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW) gevestigd, die toezicht houdt op de naleving van dit verdrag¹⁵⁴. Verbod of niet, chemische wapens zijn sinds 1929 regelmatig ingezet (tabel 4).

Jaar	Land
1936	Italië zet mosterdgas in tegen Ethiopiërs bij de inval in Abessinië
1937-1945	Japan gebruikt chemische wapens in China
1942 - 1945	Zyklon B in de gaskamers van de nazi's
1962 - 1970	Traangas en vier typen ontbladeringsmiddelen, waaronder Agent Orange, door de Verenigde Staten in Vietnam
1963 - 1967	Egypte gebruikt fosgeen en mosterdgas tegen Jemen
1975-1983	Mogelijk gebruik van Yellow Rain door Sovjetgesteunde troepen in Laos en Cambodja
1979	De Verenigde Staten beschuldigen de Sovjet-Unie van het gebruik van Yellow Rain in Afghanistan
1982-1988	Irak gebruikt chemische wapens in de oorlog tegen Iran
1987	Libië zet kleine hoeveelheden mosterdgas in tegen Tsjadse troepen
1987-1988	Irak gebruikt chemische wapens tegen Koerden in eigen land
2004	November: de Verenigde Staten zetten witte fosfor in bij een aanval op Fallujah (Irak). Ze worden ervan beschuldigd dat deze inzet ook tegen de burgerbevolking gericht was ¹⁵⁵

Tabel 4: gebruik van chemische wapens sinds 1929¹⁵⁶

Dubieuze export

Hoewel het sinds 1997 verboden is chemische wapens te bezitten, zijn er nog zo'n vijftien landen waarvan een sterk vermoeden bestaat dat ze hun chemische wapenprogramma niet volledig hebben gestopt: Algerije, China, Cuba, Egypte, Ethiopië, Iran, Israël, Myanmar (Birma), Noord-Korea, Pakistan, Rusland, Soedan, Syrië, Taiwan en Vietnam¹⁵⁷.

Daarnaast zijn er landen die hun chemische wapenprogramma hebben stopgezet, maar hun voorraden mogelijk nog niet volledig vernietigd hebben. Het gaat om de volgende landen: Canada, Duitsland, Frankrijk, India, Irak, Italië, Japan, Joegoslavië, Libië, Groot-Brittannië, Verenigde Staten, Zuid-Afrika en Zuid-Korea.¹⁵⁸

Van bovengenoemde landen hebben Egypte, Irak, Israël, Myanmar, Noord-Korea en Syrië het verdrag niet geratificeerd, net als acht andere staten.¹⁵⁹

Ook vandaag de dag worden vanuit Nederland veel chemische stoffen geëxporteerd; een deel daarvan kan gebruikt worden voor het maken van chemische wapens. Voor dergelijke dual-use stoffen is een uitvoervergunning¹⁶⁰ nodig. In 2005 werden 164 van deze vergunningen afgegeven, allemaal voor beoogd civiel gebruik. Het is onduidelijk of de Nederlandse vergunningverleners op de hoogte zijn van het daadwerkelijke uiteindelijke gebruik van deze stoffen, zeker omdat van controle achteraf amper of geen sprake is, ook niet voor landen die het Verdrag ondertekend hebben. Onder de bestemmingen van 2005 bevinden zich landen die mogelijk in het bezit zijn van chemische wapens, die het Chemische Wapens Verdrag niet ondertekend hebben, of die bekend staan als doorvoerhavens naar bestemmingen waaraan Nederland zelf niet zou leveren.

De cijfers over 2005 zijn geen uitschieter. Een overzichtje van de afgegeven vergunningen in de periode 1992-2001¹⁶¹ (zie tabel 6) laat zien dat leveringen aan landen met een verondersteld chemisch wapenprogramma op weinig problemen stuiten. Met name Israël en Taiwan zijn grootafnemers, landen die vrijwel zeker over chemische wapens beschikken of ze aan het ontwikkelen zijn. Ook Jemen, Kazachstan, Congo-Kinshasa (DRC) en Belarus, met slecht functionerende exportcontroles, zijn bijvoorbeeld geen landen waaraan zomaar geleverd zou moeten worden. Ze komen echter wel voor op de lijst van landen waarvoor uitvoervergunningen voor grondstoffen voor chemische wapens zijn afgegeven.

Nederland zet het handelsbelang voorop en neemt met het verlenen van vergunningen voor dubieuze exporten het proliferatiegevaar voor lief. Van een land dat gastheer is van de Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW), de verdragsorganisatie van het Chemische Wapens Verdrag, zou beter verwacht mogen worden.

land	Chemische stoffen waarvoor een uitvoervergunning afgegeven is	Aantal vergunningen	Vergunningwaarde (euro)
Algerije	Ammoniumbifluoride	2	204.685
	Triëthanolamine	1	32.742
Angola	Ammoniumbifluoride	1	18.274
Dominicaanse Republiek	Triëthanolamine	1	25.199
Egypte	Fosforpentasulfide	2	292.018
	Methyldiëthanolamine	1	138.658
Ethiopië	Natriumsulfide	1	18.900
Iran	Dimethylamine	1	149.760
Israël	Dimethylamine	1	218.604
	Fosforoxychloride	2	399.912
	Methyldiëthanolamine	1	11.034
	Triëthanolamine	1	202.500
	Waterstoffluoride	1	38.621
Jordanië	Triëthanolamine	2	7.130
Libanon	Natriumcyanide	1	5.952
Rusland	Fosforpentasulfide	6	4.153.560
	Triëthanolamine	1	82
	Waterstoffluoride	1	262
Soedan	Natriumcyanide	1	60.300
	Natriumsulfide	2	152.250
Taiwan	Fosforoxychloride	2	1.938.339
	Fosforpentachloride	1	200.091
	Fosfortrichloride	9	3.193.001
Verenigde Staten	Dimethylmethylfosfonaat	3	26.013
	Trimethylfosfiet	1	7.507
	Zwavelchloride	1	25
Totaal		47	10.938.310

Tabel 5: Afgegeven vergunningen (2005) voor de uitvoer van chemische stoffen, geschikt voor het vervaardigen van chemische wapens, naar landen die geen partij zijn bij het Chemische Wapens Verdrag en/of verdacht worden van het bezit van chemische wapens.¹⁶²

	Ammoniumbifluoride	Benzilzuur	Dimethylmethylfosfonaat	Dimethylamine	Dimethylfosfiet	Fosforoxchloride	Fosforpentachloride	Fosforpentasulfide	Fosfortrichloride	Kaliumcyanide	Kaliumfluoride	Methylbenzilaat	Methyldiethanolamine	Natriumcyanide	Natriumfluoride	Natriumsulfide	Triethanolamine	Waterstoffluoride
Algerije	6			1			1											1
China				4														1
Dominicaanse Republiek																	1	2
Egypte								1		1				1	1			11
Ethiopië															1	7	1	1
Iran				6						1								
Israël		1		31		2	1					3					15	1
Jordanië	1			4			2			1				2			10	
Libië	1																	
Pakistan				2													6	
Rusland	4		1	2	1			24		6		4	1					1
Soedan																10		
Syrië										2		1	2				1	
Taiwan		3		12		7	2		12	12			2				3	
Verenigde Staten				1								5						
Vietnam																		12

Tabel 6: Verstrekte exportvergunningen (1992-2001) voor de uitvoer van chemische stoffen, geschikt voor het vervaardigen van chemische wapens, naar landen die geen partij zijn bij het Chemische Wapens Verdrag en/of verdacht worden van het bezit van chemische wapens.

- 1 Seth Carus, The genie unleashed: Iraq's chemical and biological weapons production, in: The Washington
Institute policy papers, No. 14, the Washington Institute for Near East Policy, 1989; Adel Darwish and Gregory
Alexander, Unholy Babylon: The Secret History of Saddam's War, Victor Gollancz LTD, London, 1991;
Cordesman en McGeorge stellen dat dit programma eind jaren '60 begon nadat Irak het effectieve gebruik van
chemische wapens door Egypte tegen Jemen had gezien. Volgens de Britse regering vond het programma een
aanvang in 1971; Anthony Cordesman, Creating Weapons of Mass Destruction, in: Armed Forces Journal
International 126, February 1989; Harvey J. McGeorge, Iraq's secret Arsenal, in: Chemical and Biological
Warfare, January/February 1991; British Government, Iraq's Weapons of Mass Destruction: The Assessment of
the British Government, 2002
- 2 Javed Ali, Chemical weapons and the Iran-Iraq war: a case study in noncompliance, in: The
Nonproliferation review, spring 2001
- 3 Leonard Doyle, Donald Macintyre and Tom Wilkie, Saddam's nerve gas secrets, The Independent, 4
August 1991
- 4 Paul Rockwell, Who armed Iraq?, San Francisco Chronicle, 2 March 2003; zie verder het vervolg van
deze brochure
- 5 Een CIA-rapport stelt dat Irak al midden jaren '70 zogenaamde 'riot control agents' inzet tegen
opstandige Koerden. Er bestaat internationaal gezien echter geen overeenstemming over de vraag of zulke
middelen tot chemische wapens gerekend moeten worden; CIA, CW use in Iran-Iraq war, zp, zj, vrijgegeven op 2
juli 1996
- 6 Gordon M. Burck and Charles C. Flowerree, International Handbook on Chemical Weapons
Proliferation, Greenwood Press, Westport, 1991
- 7 Center for Nonproliferation Studies, Iraq: chemical chronology 1980-1989, Monterey Institute of
International Studies, April 2004
- 8 Gordon M. Burck and Charles C. Flowerree, International Handbook on Chemical Weapons
Proliferation, Greenwood Press, Westport, 1991; Ibrahim al-Marashi, Saddam's Iraq and weapons of mass
destruction: Iraq as a case study of a Middle Eastern proliferant, in: Middle East Review of International Affairs,
Vol. 8, No. 3, September 2004; Het rapport wordt uitgebracht op 26 maart 1984.
- 9 Ko Colijn en Paul Rusman, Het Nederlandse wapenexportbeleid 1963-1988, Nijgh & Van Ditmar
Universitair, Den Haag, 1989; zie ook verder in deze brochure; Julian Perry Robinson and Jozef Goldblat,
Chemical warfare in the Iran-Iraq war, SIPRI, May 1984; UN Council set to condemn chemical arms use in Iran-
Iraq war, Associated Press, 30 March 1984
- 10 Gregory F. Giles, The Islamic Republic of Iran and Nuclear, Biological, and Chemical Weapons, in:
Peter R. Lavoy, Scott D. Sagan, and James J. Wirtz (eds.), Planning The Unthinkable: How New Powers Will
Use Nuclear, Biological, and Chemical Weapons, Cornell University Press, Ithaca, 2000; Andrew Rathmell,
Iran's Weapons of Mass Destruction, Jane's Intelligence Review – Special Report No. 6, June 1995, Anthony
Cordesman, Creating Weapons of Mass Destruction, Armed Forces Journal International 126, February 1989
- 11 Jean Pascal Zanders, Iranian Use of Chemical Weapons: A Critical Analysis of Past Allegations,
Lecture, Center for Nonproliferation Studies, Monterey Institute of International Studies, Washington, DC, 7
March 2001. Zie ook: http://en.wikipedia.org/wiki/Iran_iraq_war
- 12 Ministerie van Buitenlandse Zaken, Irak-Iran, gebruik chemische wapens, codebericht van Van den
Broek aan de Ambassade in Bagdad, 5949, Van den Broek 22, 2 april 1984
- 13 Bronnen: NTI, Iraq – chemical chronology, 2003; Er zijn vermoedelijk veel meer gevallen van inzet van
chemische wapens door Irak geweest. In september 1984 presenteert Iran in de Geneefse
Ontwapeningsconferentie (Conference on Disarmament) een brochure met een overzicht van 50, meest kleinere,
Iraakse aanvallen met chemische wapens in de periode december 1980-mei 1984. Van deze aanvallen is, met
uitzondering van de hieronder opgesomde lijst, echter geen bevestiging vanuit internationale bronnen voor
handen Ministerie van Buitenlandse Zaken, Gebruik van chemische wapens/Iraanse brochure 'Victims of Iraqi
chemical weapons', memorandum van DIO/NN aan DIO/OV, nr. 155/84, 12 oktober 1984; UN General
Assembly, Letter dated 28 June 1984 from the Permanent Representative of Islamic Republic of Iran to the
United Nations addressed to the Secretary-General, Chemical and bacteriological (biological) weapons,
A/49/333, 29 June 1984
- 14 Barbara Starr, Iraq reveals a startling range of toxin agents, Jane's Defence Weekly, Vol. 24, No. 19, 11
November 1995
- 15 De tekst van deze resolutie luidt: “Decides that Iraq shall unconditionally accept the destruction,
removal, or rendering harmless, under international supervision, of all chemical and biological weapons and all
stocks of agents and all related subsystems and components and all research, development, support and
manufacturing facilities related thereto.”
- 16 Zoals al eerder vastgelegd in Veiligheidsraadresolutie 661 uit 1990
- 17 Security Council, Resolution 715 (1991), 11 October 1991
- 18 UNSCOM, Chronology of main events, New York, zj
- 19 Jeffrey Smith, 2 Panels Reject Iraqi Claims on Arms After Hearings in Baghdad, Experts Call Data
Unreliable, Washington Post, 20 February 1998
- 20 Foreign Report: Transport of Iraqi CW From Sudan Planned, Foreign Report, 5 October 1999

- 21 William Rivers Pitt and Scott Ritter, [War on Iraq: What Team Bush Doesn't Want You To Know](#),
Context Books, New York, 2002
- 22 Ewen MacAskil, Iraqi Nerve Gas 'Could Paralyse Western Cities', The Guardian, 24 May 2000; Gulf
Weapons Proliferation Unstoppable, Middle East Economic Digest, 23 May 2000; Jordanian Weekly: Iraqi
Opposition Movement Seizes 'Chemical Weapon', Claims Responsibility for Attack on MKO Members, Al-
Hadath, 5 June 2000; Christina Lamb, Saddam Stockpiling Deadly Chemical Weapons, Sunday Telegraph, 19
November 2000; U.S. Department of Defense, Office of the Secretary of Defense, Proliferation: Threat and
Response, January 2001; Steven Lee Myers and Eric Schmitt, Iraq Rebuilt Weapons Factories, Officials Say,
New York Times, 22 January 2001; Ian Bruce, Revealed: Saddam's Factory of Death, Iraq Uses Castor Oil By-
Product to Make Biological Weapons, The Herald, 15 February 2001; Georg Mascolo, Big Plans and Shoddy
Businesses, Der Spiegel, 26 February 2001; Roger Boyes, Iraq Builds Chemical Weapons System 'Capable of
Hitting European Cities', The Times, 26 February 2001; Roger Boyes, German Spies Reveal Iraq Planning
Chemical Warfare, Calgary Herald, 26 February 2001; Missiles and Viruses Still Troubling U.N. UNMOVIC
Report, Financial Times, 2 March 2001
- 23 Trade Minister Denies Iraq Rebuilt Chemical Weapons Plants, BBC, 23 January 2001; Dan Rather
Interview with President Saddam Hussein, 24 February 2003
- 24 Twelfth quarterly report of the Executive Chairman of the United Nations Monitoring, Verification and
Inspection Commission in accordance with paragraph 12 of Security Council resolution 1284 (1999), UN
document S/2003/232, 28 February 2003
- 25 Thirteenth quarterly report of the Executive Chairman of the United Nations Monitoring, Verification
and Inspection Commission in accordance with paragraph 12 of Security Council resolution 1284 (1999), UN
document S/2003/580, 30 May 2003
- 26 James Risen, After the war: Illegal weapons; US asks ex-UN inspector to advise on arms search, New
York Times, 11 June 2003
- 27 Statement by David Kay on the Interim Progress Report on the activities of the Iraq Survey Group (ISG)
before The House Permanent Select Committee on Intelligence, The House Committee on Appropriations,
Subcommittee on Defense, and The Senate Select Committee on Intelligence, 2 October 2003
- 28 US Steps Back from WMD Claims, BBC News, 24 January 2004; Admit WMD mistake, survey chief
tells Bush, The Guardian, 3 March 2004
- 29 Saddam's WMD hidden in Syria, says Iraq survey chief, The Telegraph, 25 January 2004
- 30 Comprehensive report of the Special Advisor to the DCI on Iraq's WMD, Central Intelligence Agency,
30 September 2004; Ook het Butler-rapport voor de Britse regering komt tot ongeveer dezelfde conclusie;
Review of Intelligence on Weapons of Mass Destruction, House of Commons document number HC 898, 14 July
2004
- 31 Deze documenten zijn vrijgegeven op grond van een drietal verzoeken op basis van de Wet
Openbaarheid Bestuur (WOB).
- 32 Ministerie van Buitenlandse Zaken, Afdeling Verbindingen, Iran/Irak chemische wapens, Codebericht
van Washington aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken, Lubbers 264, 7669, 30 maart 1984
- 33 Ministerie van Buitenlandse Zaken, Uitvoer voorlopers van chemische wapens naar Irak, Memorandum
nr. 58/84, van DIO/NN aan AMAD via DIO/PZ en DIO, 2 april 1984
- 34 De namen van bedrijven en personen zijn in de vrijgegeven documenten veelal gewit; waarschijnlijk is
de informatie over deze bedrijven afkomstig uit de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk.
- 35 Kort tevoren was in meer algemene zin al gesproken over de uitvoer van stoffen en specifieke productie-
apparatuur voor chemische wapens; in een memorandum binnen het Ministerie van Buitenlandse Zaken wordt
gewaarschuwd: "Zolang er nog geen CW-verdrag is zijn er geen sluitende waarborgen tegen misbruik in het
buitenland van Nederlands onderzoek en van Nederlandse producten. Het grootste gat vormt de afwezigheid van
een verplichting een vergunning aan te vragen voor de export van voorlopers. Hierdoor kan een Nederlands
bedrijf in beginsel onopgemerkt en langs legale weg een belangrijke bijdrage leveren aan het verwerven van een
CW vermogen door een ander land. Maar ook een CW-verdrag zal geen sluitende waarborgen geven. [...] Een
aantal voorlopers heeft zoveel civiele toepassingen dat een enigszins doeltreffende controle in het kader van een
wereldwijd CW-verdrag niet haalbaar is. [...] Wanneer we willen voorkomen dat landen (met name in de Derde
Wereld) Nederlandse voorlopers gebruiken voor de vervaardiging van chemische wapens dan zullen we, ook
wanneer er een CW-verdrag tot stand komt, aanvullende regels moeten stellen." Daarvoor wordt de suggestie
gedaan "[...] de bijlage bij het Uitvoerbesluit strategische goederen aan te vullen met bepalingen die vergunning
noodzakelijk maakt bij uitvoer van alle goederen waarvan vermoed kan worden dat ze voor de verwerving van
biologische of chemische wapens gebruikt zullen worden."; Ministerie van Buitenlandse Zaken, Beperkingen aan
militair gebruik van recombinant-DNA technologie, memorandum van DIO/NN aan DRW/WS via DIO/OV en
DIO, Nummer 40/84, 19 maart 1984; de lijst van 21 stoffen waar het nu om gaat is opgesteld in overleg met een
internationaal erkend deskundige Dr. Ooms, toenmalig directeur van het Prins Maurits Laboratorium van TNO;
later betrokken bij UNSCOM.
- 36 Zie de bijlage voor een gedetailleerde uitleg van dit begrip
- 37 Ministerie van Buitenlandse Zaken, Memorandum nr. 58/84, 2 april 1984
- 38 Ministerie van Economische Zaken, Onder vergunningstelling van enige chemische producten, nota aan
de Staatssecretaris, BEB/184/850, 3 april 1984

- 39 Ministerie van Buitenlandse Zaken, Stopzetting uitvoer CW-voorlopers naar Irak, memorandum van Dio/NN en DIO/PZ aan M via DIO/VR, JURA, AMAD en S; Nr. 62/84, 5 april 1984
- 40 Ministerie van Buitenlandse Zaken, Uitvoer c.q. Doorvoer voorlopers van chemische wapens naar Irak, memorandum van Dio/NN aan AMAD via DIO/PZ, DIO en DAV/PC, nr. 61/84, 4 april 1984
- 41 De namen van de producerende bedrijven zijn uit het vrijgegeven document gewit. Het gaat waarschijnlijk om DSM, AKZO en Shell, zo blijkt uit: Ministerie van Buitenlandse Zaken, Memorandum nr. 58/84, 2 april 1984
- 42 Ministerie van Economische Zaken, Chemische wapens, nota aan de Minister van Economische Zaken, I/BCM/C/45, 6 april 1984
- 43 Ministerie van Economische Zaken, Maatregel t.a.v. de uitvoer van chemische stoffen bestemd voor de vervaardiging van chemische strijdmiddelen, Nota aan de Minister van Economische Zaken, BEB/184/854, 6 april 1984
- 44 Tweede Kamer, Handelingen, 11 april 1984
- 45 Zo blijkt ook uit een memorandum aan de minister van 5 april: “De enige mogelijkheid voor snelle maatregelen ligt derhalve in een eenzijdige Nederlandse maatregel die vervolgens in het Europees overleg ter sprake gebracht kan worden in de hoop dat ook de overige lidstaten tot overeenkomstige maatregelen zullen willen besluiten. [...] Op grond van het bovenstaande moge ik U adviseren om het gezien het buitengewone belang van deze zaak en de grote Nederlandse betrokkenheid tot een eenzijdige Nederlandse maatregel te besluiten.”; Ministerie van Buitenlandse Zaken, Stopzetting uitvoer CW-voorlopers naar Irak, memorandum van Dio/NN en DIO/PZ aan M via DIO/VR, JURA, AMAD en S; Nr. 62/84, 5 april 1984
- 46 Ministerie van Economische Zaken, Maatregelen t.a.v. de uitvoer van chemische stoffen bestemd voor de vervaardiging van chemische strijdmiddelen, nota aan de Staatssecretaris van Economische Zaken, BEB/184/858, 12 april 1984
- 47 Ministerie van Buitenlandse Zaken, Controle op uitvoer van voorlopers van chemische wapens, memorandum van DIO/NN aan DGPZ via DIO/OV, nr. 67/84, 13 april 1984
- 48 Staatscourant 18 april 1984: 'Tiende wijziging Uitvoerbesluit strategische goederen 1963'; 13 april 1984; De stoffen die zijn afgevallen zijn sodiumcyanide, dimethylamine, isopropylalcohol en kaliumfluoride (ook wel potassiumfluoride); Ministerie van Buitenlandse Zaken, memorandum nr. 67/84, 13 april 1984; Ministerie van Buitenlandse Zaken, Chemische wapens, codebericht aan Brusse; PV EG, 6596, Van den Broek 58, 11 april 1984
- 49 Deze lijst bestond uit: fosforoxychloride, dimethylmethaanfosfonaat, thiodiglycol, methaanfosfonzuurdichloride en methaanfosfon-zuurdifluoride. De Amerikaanse lijst was bijna identiek, alleen stond daar kaliumfluoride op in plaats van methaanfosfonzuurdichloride. Ko Colijn en Paul Rusman, Het Nederlandse wapenexportbeleid 1963-1988, Nijgh & Van Ditmar Universitair, Den Haag, 1989
- 50 Ministerie van Economische Zaken, Exportcontrole chemische stoffen geschikt voor de vervaardiging van chemische strijdmiddelen, nota aan de Staatssecretaris van Economische Zaken, BEB/184/996, 25 april 1984
- 51 Ministerie van Economische Zaken, Uitvoercontroles chemische stoffen geschikt voor vervaardiging chemische wapens in EG, brief aan de Minister van Buitenlandse Zaken, BEB/DMZ/AIUZ, 184/VI/1571, 7 juli 1984
- 52 Ministerie van Buitenlandse Zaken, Uitvoercontrole sleutelvoorlopers chemische wapens, brief aan de Staatssecretaris van Economische Zaken, DIO/NN-220150, 10 augustus 1984
- 53 “Nerve gas in the Iran-Iraq war?”, Foreign Report, 30 April 1981
- 54 Tweede Kamer, Beantwoording Kamervragen over zakelijke contacten van Nederlandse autoriteiten met het Irak van Saddam Hoessein ten tijde van de oorlog tussen Iran en Irak, 1701, 21 juni 2006
- 55 Ministerie van Buitenlandse Zaken, Afdeling Verbindingen, Gebruik chemische wapens in oorlog Iran-Irak, Verzonden codebericht aan de ambassades in Bagdad en Teheran, 55, 13903, 9 september 1983
- 56 Ministerie van Buitenlandse Zaken, Afdeling Verbindingen, Irak-Iran, de slag om Penjwin, Ontvangen codebericht, afkomstig van de ambassade in Bagdad, 120, 22782, 9 november 1983
- 57 Ambassade in Teheran, Iran-Irak: chemische wapens, brief aan de Minister van Buitenlandse Zaken, 4761/454, 21 november 1983
- 58 Argos, VPRO, 21 april 2006
- 59 Later (voorjaar 1984) worden er ook Iraanse slachtoffers verpleegd in het Academisch Ziekenhuis in Utrecht; Prins Maurits Laboratorium TNO, onderzoek Iraanse patiënten Utrecht, brief aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken, 84 CR 456, 14 juni 1984
- 60 Ko Colijn en Paul Rusman, Het Nederlandse wapenexportbeleid 1963-1988, Nijgh & Van Ditmar Universitair, Den Haag, 1989
- 61 Nova, Leverden Nederlandse bedrijven gifgassen aan Irak?, NPS/Vara/NOS, 26 april 2005
- 62 Steven Adolf en Robert van de Roer, Een lastige klant: vijftien jaar Iraakes-Nederlandse betrekkingen, NRC Handelsblad, 15 september 1990
- 63 Ministerie van Buitenlandse Zaken, Bezoek Staatssecretaris Bolkestein – politieke factoren, codebericht, van chef dam, ambassade Bagdad, 22264, Schorer 114, 3 november 1983
- 64 Ministerie van Buitenlandse Zaken, Afdeling Verbindingen, Follow-up bezoek stat bolkestein ivm eerste bijeenkomst gemengde commissie nederland-irak, Ontvangen codebericht, bestemd voor Ministerie van Economische Zaken, 490, 9 januari 1984

- 65 Als opgevoerd in: Argos, VPRO, 21 april 2006
- 66 Frits Bolkestein, Waarom was ik in Bagdad?, Volkskrant, 10 mei 2006
- 67 Frank Slijper, Chemicaliën inzet voor handel, Volkskrant, 13 mei 2006
- 68 Tweede Kamer, Overeenkomst inzake economische en technische samenwerking tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Republiek Irak; Bagdad, 31 oktober 1983, Brief van de Minister van Buitenlandse Zaken aan de Eerste en de Tweede Kamer, 18 297 (R 1250) – Nr. 1, 9 maart 1984
- 69 Steven Adolf en Robert van de Roer, Een lastige klant: vijftien jaar Irakees-Nederlandse betrekkingen, NRC Handelsblad, 15 september 1990
- 70 Tweede Kamer, Overeenkomst inzake economische en technische samenwerking tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Republiek Irak; Bagdad, 31 oktober 1983, Brief van het lid Beckers-de Bruijn c.s. aan de Tweede Kamer, 18 297 (R 1250) – Nr. 2, 29 maart 1984
- 71 Tweede Kamer, Handelingen, 16 april 1985
- 72 Tweede Kamer, Overeenkomst inzake economische en technische samenwerking tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Republiek Irak; Bagdad, 31 oktober 1983, Verslag Vaste Kamercommissie voor Buitenlandse Zaken, 18 297 (R 1250) – Nr. 6, 16 november 1984
- 73 Later blijkt ook dat de belangstelling van Irak in het kader van deze overeenkomst zich wel degelijk richt op mogelijk oorlogsgerelateerde zaken; in brief van de Iraakse ambassade in Den Haag aan de Universiteit van Utrecht, verstuurd in april 1986, vraagt deze om een overzicht van bijeenkomsten en conferenties op een aantal gebieden, waaronder 'chemical', 'laser' en 'atom energy'; Gerard Legebeke, De lange weg naar een boycot – hoe twee bewindslieden Irak aanprezen, De Tijd, 24 augustus 1990
- 74 Tweede Kamer, Overeenkomst inzake economische en technische samenwerking tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Republiek Irak; Bagdad, 31 oktober 1983, Nota naar aanleiding van het verslag, 18 297 (R 1250) – Nr. 7, 4 maart 1985
- 75 Bolkestein en Van Eekelen hebben het in hun brief overigens nota bene over “mogelijk gebruik van chemische wapens”, waar dat gebruik al lang vastgesteld is.
- 76 Tweede Kamer, Handelingen, 16 april 1985
- 77 Steven Adolf en Robert van de Roer, Een lastige klant: vijftien jaar Irakees-Nederlandse betrekkingen, NRC Handelsblad, 15 september 1990
- 78 Ministerie van Buitenlandse Zaken, Iran-Irak/chemische oorlogsvoering, codebericht van de ambassade in Teheran, 10080, Bast 115, 23 april 1987
- 79 Ministerie van Buitenlandse Zaken, Gebruik chemische wapens in oorlog Irak/Iran, memorandum van DVP/NN, 23 oktober 1987
- 80 Ministerie van Buitenlandse Zaken, Gebruik van chemische wapens in oorlog Irak-Iran, memo DPV/NN, 7 maart 1988
- 81 Ministerie van Economische Zaken, Bezoek aan Nederland van de Undersecretary of Trade van Irak, dr. Kubais S. Abdul Fatah, brief van de Directeur-generaal van de Buitenlandse Economische Betrekkingen aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken, 188/III/1505, 11 april 1988
- 82 Ministerie van Buitenlandse Zaken, Bezoek Dr. Kubais S. Abdul Fatah, Undersecretary Ministry of Trade, Irak (17 maart 1988), Memorandum no. Nr. 14/88, van Sous-chef DAM aan AMAD, 17 maart 1988
- 83 Idem
- 84 Ministerie van Buitenlandse Zaken, Gebruik chemische wapens door Irak, memorandum van DVP/NN aan DVL/WO via DAM/MO en DPV, nr. 41/88, 23 maart 1988
- 85 Federation of American Scientists, UNSCOM and Iraqi chemical weapons, 2 November 1998
- 86 G.Gordon, M. Burck and Charles C. Flowerree, International Handbook on Chemical Weapons Proliferation, Greenwood Press, Connecticut, 1991
- 87 Tony Paterson, Leaked report says German and US firms supplied arms to Saddam, Independent, 18 December 2002
- 88 Nathaniel Hurd and Glen Rangwala, U.S. diplomatic and commercial relationships with Iraq, 1980 – 2 August 1990, Electronic Iraq, 12 December 2001
- 89 Bob Woodward, CIA aiding Iraq in Gulf War; target data from U.S. satellites supplied for nearly 2 years, Washington Post, 15 December 1986.
- 90 Overzicht op basis van de database van Iraq Watch (www.iraqwatch.org), een overzicht van het Center for Nonproliferation Studies (http://www.nti.org/e_research/profiles/Iraq/Chemical/3884.html) en een in de Tageszeitung gepubliceerde lijst, die afkomstig zou zijn uit het geheime FFCDDossier; <http://www.taz.de/pt/2002/12/19/a0080.1/text>. Uitgaande van de eerder genoemde 150 bedrijven is deze lijst verre van volledig.
- 91 Vlaardings bedrijf bood Irak machines voor gifgasvaten aan, Volkskrant, 26 september 1991
- 92 Ko Colijn en Paul Rusman, Werd er bij Fontijne alleen metaal vervormd, of ook de waarheid?, Vrij Nederland, 28 september 1991
- 93 Het zou gaan om een licentiehouder van het Amerikaanse bedrijf Survival Technology, Inc; er worden geen verdere bronnen genoemd; <http://www.iraqwatch.org/search/view-record.asp?sc=suppliers&id=23>
- 94 Jaap van Wesel, 'BVD werkt onderzoek leveranties Irak tegen', Trouw, 18 december 1992, Parool, VN laken hulp Nederland, 19 december 1992

95 Tweede Kamer, Beantwoording Kamervragen over een mogelijke betrokkenheid van westerse landen bij
de opbouw van de Iraakse wapenindustrie, 552, 12 mei 1993.

96 De naam van het bedrijf is in de vrijgegeven documenten gewit. Over de op handen zijn de levering was
een medewerker van de Nederlandse ontboden op het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken

97 Ministerie van Buitenlandse Zaken, Mogelijke leverantie chemische stoffen aan Irak, codebericht aan
ambassade in Washington, 412178, Van den Broek 246, 12 juli 1984

98 Henk Schutte, Nederland pikte een graantje mee, Parool, 21 februari 2003

99 BBC Panorama, The secrets of Samarra, 27 October 1986; transcript zoals verzonden door de
Nederlandse Ambassade in Londen aan BuZa, 4 november 1986

100 Nederlandse bedrijven leverden Irak grondstoffen voor chemische wapens, Nieuw Israelitisch
Weekblad, 13 februari 1987

101 Levering van grondstof gifgas aan Irak beboet: Melchemie ontduik verbod, NRC Handelsblad, 16
september 1986

102 ANP, CIA tipte Nederland over verboden export naar Irak, Volkskrant, 16 september 1986

103 Rudie van Meurs, Twee Nederlandse bedrijven leverden de grondstof voor mosterdgas aan Irak, Vrij
Nederland, 6 april 1985

104 Dagvaarding St. De Stelling door Höcker Rueb Doeleman advocaten, namens Hans Melchers, 18 april
2006, p.9.; Bedrijf: alleen landbouwgif aan Irakezen geleverd, NRC Handelsblad, 2 maart 1985

105 SEPP, Letter to Melchemie, Ministry of Industry, State Organization for Chemical Industries, ref. 891,
Baghdad, 9 March 1985

106 Levering van grondstof gifgas aan Irak beboet: Melchemie ontduik verbod, NRC Handelsblad, 16
september 1986

107 SEPP, Letter to Melchemie, Ministry of Industry, State Organization for Chemical Industries, ref. 891,
Baghdad, 9 March 1985.

108 Melchemie, Mededeling van Melchemie aan de lezers van Trouw, Trouw, juli 2004

109 Dagvaarding St. De Stelling door Höcker Rueb Doeleman advocaten, namens Hans Melchers, 18 april
2006, p.7.

110 Brief van Herman Doeleman, 4 september 2006, zoals geciteerd in: Arnold Karskens, Geen cent spijt -
De jacht op oorlogsmisdadiger Frans van Anraat, Meulenhoff, 2006

111 Hoewel het als zodanig dus geen offensieve functie vervult, en ook niet opgenomen is in het chemische
wapensverdrag, kan het als desinfecterend middel wel degelijk een rol spelen bij ontwikkeling en productie van
chemische wapens en voor bescherming van eigen troepen bij inzet van gifgassen.

112 Arnold Karskens, De consorten van Van Anraat, Nieuwe Revu, nr. 52, december 2004

113 Dagvaarding St. De Stelling door Höcker Rueb Doeleman advocaten, namens Hans Melchers, 18 april
2006

114 Gebruik chemische strijdmiddelen in conflict Iran-Irak, rapport ambtelijke werkgroep BZ-EZ, bijlage
bij: Ministerie van Economische Zaken, Maatregel t.a.v. de uitvoer van chemische stoffen bestemd voor de
vervaardiging van chemische strijdmiddelen, nota aan de Minister van Economische Zaken, BEB/184/854, 6
april 1984

115 Arnhems bedrijf Melchemie leverde aan Saddam, Volkskrant, 20 september 2003

116 Volkskrant, Arnhems bedrijf Melchemie leverde aan Saddam, 20 september 2003

117 'Full Final and Complete Disclosure' (FFCD)

118 Het FFCD-rapport noemt: in 1982 en 1983 in totaal 550 ton thiodiglycol TDG en mogelijk nog eens 850
ton; tussen 1982 en 1984 150 ton thionylchloride (SOCL₂); en tussen 1982 en 1984 600 ton sodium cyanide
(NaCN); Arnold Karskens, Geen cent spijt - De jacht op oorlogsmisdadiger Frans van Anraat, Meulenhoff, 2006

119 Patrick E. Tyler, Both Iraq and Iran Gassed Kurds in War, U.S. Analysis Finds, Washington Post, 3
May 1990; veel deskundigen achten de inzet van chemische wapens door Iran overigens onwaarschijnlijk.

120 BBC Panorama, The secrets of Samarra, 27 October 1986; transcript zoals verzonden door de
Nederlandse Ambassade in Londen aan BuZa, 4 november 1986; Philip Shenon, U.S. Businessman linked to
Iraqi arms purchases, New York Times, 23 January 2003

121 Arnold Karskens, Geen cent spijt - De jacht op oorlogsmisdadiger Frans van Anraat, Meulenhoff, 2006

122 Rudie van Meurs, Twee Nederlandse bedrijven leverden de grondstof voor mosterdgas aan Irak, Vrij
Nederland, 6 april 1985

123 K.R. Timmerman, De Judaskus: de waanzinnige bewapening van de Golfstaten door het Westen, de
hypocrisy en de dramatische gevolgen, Tirion, Baarn, 1991

124 Idem

125 K.R. Timmerman, De Judaskus: de waanzinnige bewapening van de Golfstaten door het Westen, de
hypocrisy en de dramatische gevolgen, Tirion, Baarn, 1991

126 Grondstof voor strijdgas via Nederlands bedrijf naar Irak, Financieel Dagblad, 5 maart 1986;
Nederlandse bedrijven leverden Irak grondstoffen voor chemische wapens, Nieuw Israelitisch Weekblad, 13
februari 1987; In de al eerder aangehaalde NOVA-uitzending worden delen van het FFCD-rapport getoond
waarin ook KBS voorkomt; de stoffen die KBS volgens deze getoonde documenten heeft geleverd komen niet
voor op de lijst van stoffen waarvoor een vergunning nodig is bij uitvoer; Nova, Leverden Nederlandse bedrijven
gifgassen aan Irak?, NPS/Vara/NOS, 26 april 2005

- 127 Tweede Kamer, Beantwoording Kamervragen over de vervolging van handelaren in chemische wapens en bestanddelen aan Irak, 1871, 15 juni 2005
- 128 Tweede Kamer, Beantwoording Kamervragen over de vervolging van handelaren in chemische wapens en bestanddelen aan Irak, 207, 25 oktober 2005
- 129 Zie voor een uitgebreide beschrijving van de handel en wandel van Van Anraat: Arnold Karskens, *Geen cent spijt: de jacht op oorlogsmisdadiger Frans van Anraat*, Meulenhoff, Amsterdam, 2006
- 130 Reuters, AP, AFP, UPI, *Nederlander verdacht van handel in grondstof voor gifgas*, Volkskrant, 1 februari 1989
- 131 Arnold Karskens, *De ondergang van Nederlands grootste oorlogsmisdadiger*, Nieuwe Revu nr. 51, december 2004
- 132 Telegraaf, OM: *Alleen Van Anraat leverde gifgas Saddam*, 11 juni 2005
- 133 Scotsman, *Genocide charges for 'Saddam's supply man'*, 7 December 2004; BBC News, *Dutchman in Iraq genocide charges* 18 March 2005; Eric Rich, *Dutch authorities tracking chemicals used by Iraq: Baltimore firm part of probe of poison gas*, Washington Post, 9 November 2005. Naar verluidt wist Van Anraat overigens te ontsnappen dankzij een tip van de zoon van de Italiaanse minister van Buitenlandse Zaken, Vassali, die als leerling bij de advocaat van Van Anraat werkte; *Twee Vandaag*, 3 februari 2005.
- 134 Arnold Karskens, *'Geen cent spijt'*, Nieuwe Revu, nr. 41, 2004
- 135 Arnold Karskens, *Informant of slachtoffer van de AIVD*, Nieuwe Revu, nr. 47, 2005
- 136 NOS, *Van Anraat beschermd door overheid*, 17 december 2004; Tweede Kamer, Beantwoording Kamervragen over mogelijk verblijf op een schuiladres van de heer Van A., 772, 19 januari 2005
- 137 Arnold Karskens, *Informant of slachtoffer van de AIVD*, Nieuwe Revu, nr. 47, 2005
- 138 Tweede Kamer, Beantwoording Kamervragen over mogelijk verblijf op een schuiladres van de heer Van A., 772, 19 januari 2005
- 139 Arnold Karskens, *'Geen cent spijt'*, Nieuwe Revu, nr. 41, 2004
- 140 Marc van den Eerenbeemt en Weert Schenk, *Verdachte handelaar Van Anraat was tevens informant van AIVD*, Volkskrant, 20 december 2004
- 141 Alexander Münninghoff, *Vluchten in wroeging*, Haagsche Courant, 10 mei 2003
- 142 AIVD liet Frans van Anraat vallen, *Nova*, 1 september 2005
- 143 Openbaar Ministerie, *Requisitoir in de strafzaak tegen Frans Cornelis Adrianus van Anraat*, 09/751003-04, december 2005
- 144 Rechtbank 's-Gravenhage, Sector Strafrecht, *Vonnis in de zaak van de Officier van Justitie tegen Van Anraat*, 09/751003-04, LJN: AU8685, Den Haag, 23 december 2005
- 145 ANP, OM in hoger beroep tegen Van Anraat, *Reformatorsch Dagblad*, 6 januari 2006
- 146 Pieter Vermaas, *De zaak Van Anraat: de moedige stoffenverkoper*, *Opportuun*, februari 2006
- 147 ANP, *Van Anraat wil Saddam Hoessein als getuige*, 9 oktober 2006
- 148 ANP, *Politieke partijen verheugd over veroordeling*, Volkskrant, 23 december 2005
- 149 Fleuriëtte van de Velde, *Kouwenhoven: acht jaar cel voor wapensmokkel*, *Elsevier*, 7 juni 2006
- 150 Arnold Karskens, *Geen cent spijt - De jacht op oorlogsmisdadiger Frans van Anraat*, Meulenhoff, 2006
- 151 Wet van 8 juni 1995, houdende regels betreffende de uitvoering van het Verdrag tot verbod van de ontwikkeling, de produktie, de aanleg van voorraden en het gebruik van chemische wapens en inzake de vernietiging van deze wapens, artikel 1 sub e
- 152 Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), *The Problem of Chemical and Biological Warfare*, vol. 1, *The Rise of CB Weapons*, Almqvist and Wiksell, Stockholm, 1971; Seymour M. Hersh, *Chemical and Biological Warfare: America's Hidden Arsenal*, Bobbs-Merrill Company, Indianapolis, 1968; Donald Richter, *Chemical Soldiers: British Gas Warfare in World War I*, University Press of Kansas, Lawrenceville, 1992; MAJ(P) Charles E.Heller, *Chemical Warfare in World War I: The American Experience, 1917-1918*, Leavenworth Papers no. 10, Fort Leavenworth, KS: Combat Studies Institute, U.S. Army Command and General Staff College, September 1984
- 153 'Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare'
- 154 Het Chemische Wapens Verdrag is niet ondertekend door: Angola, Barbados, Egypte, Irak, Libanon, Noord-Korea, Somalië, Syrië en Taiwan. Wel ondertekend, maar nog niet geratificeerd hebben de Bahamas, Centraal-Afrikaanse Republiek, de Comoren, Congo-Brazzaville, Dominicaanse Republiek, Guinee-Bissau, Israël en Myanmar (Birma). De VS hebben het verdrag wel geratificeerd, maar staan geen onaangekondigde inspecties toe.
- 155 Internationaal wordt er van mening verschild over de vraag of witte fosfor tot de chemische wapens moet worden gerekend; US Department of State, *Did the U.S. use 'illegal' weapons in Fallujah?*, 10 November 2005; Dit is ondermeer gebaseerd op een verhaal van een Amerikaanse ex-militair die bij de aanval op Fallujah betrokken was; U.S. used chemical weapons in Iraq: veteran admits: bodies melted away before us, *La Repubblica*, 7 November 2005; Peter Popham, *US forces 'used chemical weapons' during assault on city of Fallujah*, *The Independent*, 8 November 2005; De Verenigde Staten zelf spreekt het gebruik van chemische wapens in Fallujah tegen; US Department of State, *Did the U.S. use 'illegal' weapons in Fallujah?*, 10 November 2005; Tom Regan, *Did the US military use chemical weapons in Iraq?*, *Christian Science Monitor*, 8 November 2005; Later zou het gebruik van witte fosfor, zij het niet tegen de burgerbevolking, toch toegegeven zijn, in een

publicatie van de Amerikaanse krijgsmacht waarin een aantal mariniers over de inzet ervan schreven; Marine Corps Gazette, Volume 89; Field Artillery Magazine, March/April 2005; US used white phosphorus in Iraq, BBC News, 16 november 2005; David Charter, Michael Evans and Richard Beeston, Phosphorus was used for Fallujah bombs, admits US: US Marines' revelations caused Pentagon's change of heart, The Times, 17 November 2005.

156 Overzicht afkomstig uit: Center for Nonproliferation Studies, Chronology of state use and biological and chemical weapons control, Monterey Institute of International Studies, October 2001, met een uitgebreid notenapparaat per geval; <http://cns.miis.edu/research/wmdme/libya.htm>

157 Bron: Center for Nonproliferation Studies, Chemical and biological weapons, possession and programs past and present, Monterey Institute of International Studies, 9 April 2002; Anthony Cordesman, The Proliferation of weapons of mass destruction in the Middle East: the impact on the regional military balance, Center for Strategic and International Studies, Washington, 25 March 2005; US suspects China developing biological, chemical weapons, AFP, 15 September 2006; China: chemical and biological weapons, GlobalSecurity.org, 28 April 2005; er zijn ook berichten dat China voorafgaand aan ondertekening van het Chemische Wapens Verdrag zijn chemische wapens mogelijk al heeft vernietigd; Chemical Weapons. Just Checking, The Economist 347, 2 May 1997; Cuba denies developing biological or chemical weapons, AP, 14 September 2006; Por Ike Seamans, No outcry about biological weapons in Cuba, Miami Herald, 9 May 2005; Jonathan B. Tucker and Paul F. Walker, A long way to go in eliminating chemical weapons, Boston Globe, 1 May 2006; Egypt: chemical weapons program, GlobalSecurity.org, 28 April 2005; Ethiopia special weapons, GlobalSecurity.org, 28 April 2005; Het is onduidelijk wat de huidige stand van zaken betreffende het chemische wapenprogramma van Ethiopië is; Iran: chemical weapons, GlobalSecurity.org, 28 April 2005; German intelligence services see Iran possessing biological, chemical weapons, 20 February 2005; Mark Dankof, Israel, not Iran, the leading nuclear, biological, and chemical weapons power in the Middle East, Al Jazeera, 8 September 2006; Israel: Weapons of Mass Destruction, GlobalSecurity.org, 28 April 2005; Myanmar Special Weapons, GlobalSecurity.org, 28 April 2005; Human rights group says Myanmar likely used chemical weapons against rebels, AP, 22 April 2005; de huidige status van het programma van Myanmar is onbekend; North Korea: chemical weapons program, GlobalSecurity.org, 28 April 2005; IISS, North Korea's weapons programmes: a net assesment, January 2004; FAQ: nuclear nightmare in South Asia, CBC News, 11 July 2006; er zijn weinig concrete aanwijzingen van een chemisch wapenprogramma in Pakistan; Rusland is met financiële steun van ondermeer Nederland bezig het chemische wapensarsenaal te ontmantelen; Ministerie van Buitenlandse Zaken, 4 miljoen voor vernietiging chemische wapens, 6 november 2003; Michael Barletta, Chemical Weapons in the Sudan: Allegations and Evidence, The Nonproliferation Review, Fall 1998; over de status van Soedan met betrekking tot chemische wapens bestaat internationaal gezien veel onduidelijkheid en onenigheid; Jim Krane, U.S. Allies also have chemical weapons, AP, 14 April 2003; Vietnam: special weapons, GlobalSecurity.org, 28 April 2005

158 Overzicht overgenomen uit: Center for Nonproliferation Studies, Chemical and biological weapons, possession and programs past and present, Monterey Institute of International Studies, 9 April 2002, met een uitgebreid notenapparaat per land; Lybia to give up WMD, BBC News, 20 December 2003.

159 Zie <http://www.opcw.org/>

160 Uitvoerbesluit Strategische Goederen, 1963

161 Over de jaren 2002 tot en met 2004 zijn helaas geen gegevens beschikbaar.

162 Bron: maandoorzichten uitvoervergunningen voor dual-use goederen, ministerie van Economische Zaken, 2005

Publicaties sinds 1 januari 2005

- **Europese Grondwet: fundament voor de wapenindustrie.** Wendela de Vries/Martin Broek. Uitgave CtW, mei 2005.
- **Europese Grondwet: defensieagentschap en militair onderzoek.** Frank Slijper. Uitgave CtW, mei 2005.
- **Europese Grondwet: wapenlobby in Brussel.** Frank Slijper. Uitgave CtW, mei 2005.
- **The emerging EU Military-Industrial Complex.** Frank Slijper. Uitgave Transnational Institute/CtW, mei 2005.
- **Analyse Nederlandse wapenexportvergunningen 2004.** Frank Slijper. Uitgave CtW, oktober 2005.
- **The arms industry and the EU Constitution.** Wendela de Vries/Martin Broek. Uitgave European Network Against Arms Trade, januari 2006.
- **Wapens of ontwikkeling, militaire exportkredieten.** Marijn Peperkamp/Martin Broek. Uitgave CtW, maart 2006.
- **Onzichtbare handel. Doorvoer van wapens via Nederland.** Martin Broek. Uitgave NOVIB, mei 2006.
- **Kinderen buiten schot; Nederland, kleine wapens en de gevolgen voor kinderen.** Mark Akkerman/Martin Broek. Uitgave UNICEF, juni 2006.
- **Nederlandse wapenleveranties aan Chili.** Mark Akkerman. Uitgave CtW, oktober 2006.
- **Analyse Nederlandse wapenexportvergunningen 2005.** Frank Slijper en Martin Broe. Uitgave CtW, december 2006.
- **Financing misery with public money; European Export Credit Agencies and the financing of arms trade,** ENAAT Research Group, 2007.

Wordt donateur: Wapenhandel is te belangrijk om genegeerd te worden. Wapenhandel is onlosmakelijk verbonden met onderontwikkeling, schending van mensenrechten en machtsmisbruik.

Nederland levert wapens aan meer dan 100 landen over de hele wereld. De Campagne tegen Wapenhandel doet onderzoek naar deze handel en stapt met haar kennis naar politiek, pers en maatschappelijke organisaties. Op deze manier lukt het ons vaak om de wapenhandel in te perken. Om hier mee door te kunnen gaan doen we nadrukkelijk een beroep doen op uw steun.

Wij zijn dan ook zo vrij u een gift te vragen op giro 3767096 (uw gift is aftrekbaar van de belasting. We zijn graag onafhankelijk en willen niet volledig gebonden zijn aan projectsubsidies en betaalde opdrachten, omdat dit het moeilijker maakt in te springen op de actualiteit. **Donateurs zijn daarom absoluut onmisbaar.** Bij voorbaat onze dank.

Campagne tegen Wapenhandel.